

PAPER DETAILS

TITLE: ROMA HUKUKUNDA AKIL HASTALARININ FIIL EHLİYETİ

AUTHORS: Mehmet Mert Özyildirim

PAGES: 1511-1558

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2747887>

ROMA HUKUKUNDA AKIL HASTALARININ FİİL EHLİYETİ

The Capacity to Act of the Mentally Ill in Roman Law

Mehmet Mert ÖZYILDIRIM*

ÖZ

Fiil ehliyeti kavramı, kişinin kendi fiilleri aracılığıyla hukuki sonuç doğurabilecek işlemleri bizzat yapabilme salâhiyetini ifade etmektedir. Akıl hastalarının, her ne kadar belirli koşullarda hak ehliyetine sahip olmaları mümkün olsa da Roma Hukuku'nun Eski Hukuk Dönemi'nden beri fiil ehliyetlerinin kısıtlanması gerektiğine karar verilmiştir. Bu kapsamda, ilgili kişilerin malvarlıklarının yönetimi açısından kendilerine bir kayyım (*curator furiosi*) tayin edilmesi uygun görülmüştür. Tayin edilen kayyımların, akıl hastasının hukuki işlemlerine izin veya onam vermesi yetmemekte, fakat bu işlemleri akıl hastası adına bizzat kendilerinin yapması gerekmektedir. Ancak istisnai olarak, akıl hastalarının bizzat kendi fiilleri sonucunda taraf olabileceği hukuki işlemler de mevcut olduğu için konunun dikkatlice irdelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, öncelikle akıl hastalığının tanımına yer verilerek Roma Hukuku'ndaki terminoloji sorunu üzerinde durulmuş, daha sonra hastalığın teşhis edilmesi ile *curator* atanması süreçleri incelenmiş, son olarak da bu kişilerin fiil ehliyetinin kısıtlanmasının hukuki sonuçları, aile hukuku, borçlar hukuku ve eşya hukuku kapsamında ayrı ayrı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akıl Hastalığı, Kayyım Tayini, *Furiosus*, *Dementia*, Aklî Melekelerin Yeniden Kazanılması.

Makalenin Geliş Tarihi: 02.11.2022, **Makalenin Kabul Tarihi:** 24.08.2023.

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Anabilim Dalı, E-posta: mertozyildirim@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7663-6599.

ABSTRACT

The concept of capacity to act refers to the authority of the person to perform actions that may have legal consequences through his acts. Although it was possible for lunatics to have rights and obligations under certain conditions, it was decided that their capacity to act should be restricted since the archaic period of Roman law. In this context, it was deemed appropriate to appoint a trustee (*curator furiosi*) for the management of their assets. It was not enough for the appointed trustees to give permission or consent to the legal transactions of the mentally ill, but they must perform these formalities on behalf of them. However, it is important to examine the issue carefully, since there are also atypical legal transactions that mental patients could make with their own actions. Within this context, in this study, first of all, the definition of mental illness was given and the terminology problem in Roman Law was emphasized, then the diagnosis of the disease and the appointment of a *curator* were examined, finally, the legal consequences of restriction of the capacity to act of these people were assessed separately within the scope of family law, law of obligations and property law.

Keywords: Mental Illness, Appointment of Trustee, *Furiosus*, *Dementia*,

I. ESKİ ROMA’DA AKIL HASTALIĞININ TANIMLANMASI

Akıl hastalığını, en genel anlamıyla, kişinin düşünce ve davranışlarını iradi olarak yönlendirme becerisi ile dış dünyayı algılayabilme kapasitesini tamamen ortadan kaldıran veya önemli derecede eksiltten geçici ya da kalıcı mental rahatsızlıklar şeklinde tanımlamak mümkündür¹. Bu durumdan muzdarip olan bireylerin, kendi davranış ve kararlarını rasyonel bir biçimde

¹ Margaret Trenchard-Smith, “Insanity, Exculpation and Disempowerment in Byzantine Law,” içinde *Madness in Medieval Law and Customs*, ed. Wendy J. Turner (Leiden: Brill, 2010), 2; Robert Melville, *A Manual of the Principles of Roman Law Relating to Persons, Property, and Obligations with a Historical Introduction* (Edinburg: W Green&Son, 1921), 94. Roma’nın ünlü hekimlerinden olan *Galenus*, mantık dışı düşünce ve davranışlar ile kişinin olağan hareket ve alışkanlıklarında değişiklikler yaratan farklılıklar olarak tanımladığı akıl hastalıklarının, beyindeki çeşitli hormonların etkilenmesi sonucunda ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bkz. Nikolas Hächler, “Galen’s Observations on Diseases of the Soul and the Mind of Men,” *Rosetta* 13 (2013): 57 vd; Susana Gazmuri, “The Mentally Ill in Roman Society (Late Republic and Empire),” *ARGOS* 30 (2006): 90. Stoa felsefesinde ise akıl hastalığı; ruhun, aklın aydınlatıcı ışığına sahip olmaması (*lumine mentis carentem*) şeklinde yorumlanmıştır. Bkz. *Cic. Tusc.* 3.5.10.

kontrol edebilmesine imkân sağlayan öz denetim mekanizmaları, hastalığın etkisi süresince hasar almakta veya tamamen ortadan kaybolmaktadır². Roma Hukuku açısından akıl hastalarının, işledikleri fiillerin anlam ve sonuçlarını kavrayabilme yetenekleri bulunmadığı için hem hukuki işlem hem de haksız fiil ehliyetlerinden tamamen yoksun oldukları kabul edilmiştir³. Hukuki metinlerde de bu kişilerin, gerçekleştirdikleri davranışların anlam ve sonuçlarını idrak edebilecek kabiliyeti hâiz olmadıkları sıklıkla belirtilmiştir⁴.

Gai. Ins. 3. 106 “Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intellegit, quid agat.”

Bir akıl hastası (*furiosus*) yaptığı işin ne olduğunu idrak edemediği için herhangi bir hukuki işlemde bulunamaz⁵.

Dig. 29.7.2.3 (Iulianus libro 37 digestorum) “Furiosus non intellegitur codicillos facere, quia nec aliud quicquam agere intellegitur...”

² Gazmuri, “Mentally Ill,” 89-90; Trenchard-Smith, “Insanity,” 2-3.

³ Özlem Söğütü, *Roma Özel Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020), 257; Seldağ Güneş Ceylan, “Roma Hukuku'nda Kayyımlık (Cura) Müessesesine Genel Bir Bakış,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 53, 1 (2004): 223; Ziya Umur, *Roma Hukuku: Tarihi Giriş – Kaynaklar – Umumi Mefhumlar – Hakların Himayesi* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1974), 474; Bülent Tahiroğlu ve Belgin Erdoğmuş, *Roma Hukuku Dersleri: Tarihi Giriş, Hukuk Tarihi, Genel Kavramlar, Usul Hukuku* (İstanbul: Der Yayınları, 2018), 164; Özcan Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku: Tarihi, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku, Hakların Korunması* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2019), 212; Kudret Ayiter ve Paul Koschaker, *Modern Hususi Hukuka Giriş Olarak Roma Hukukunun Ana Hatları* (İzmir: Sevinç Matbaası, 1993), 94; Mehmet Üçer, *Roma Hukukuna Giriş* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021), 180; Richard Leage ve William Prichard, *Leage's Roman Private Law: Founded on the Institutes of Gaius and Justinian* (London: St. Martin's Press, 1961), 142; Max Kaser, *Roman Private Law*, çev. Rolf Dannenbring (Pretoria: Gutenberg Book Printers, 1984), 84; Fritz Schulz, *Classical Roman Law* (Oxford: Clarendon Press, 1951), 198; Melville, *Principles of Roman Law*, 94; Jane F. Gardner, *Being a Roman Citizen* (London: Routledge, 1993), 168; Charles Maynz, *Cours de droit romain, précédé d'une introduction contenant l'histoire de la législation et des institutions politiques de Rome, Vol. I* (Paris: A. Durand & Pedone-Lauriel, 1891), 416-417.

⁴ Akıl hastalığının, akli melekelerin kaybedilmesi ya da zihinsel yetilerin eksik olması şeklinde tanımlandığı metinler de mevcuttur. Bkz. *Dig. 1.18.14 (Macer libro 2 de iudiciis publicis); Ius. Ins. 2.12.1.*

⁵ *Iustinianus*'un *Institutiones* eserinde de bu tanıma aynen yer verilmiştir. Bkz. *Ius. Ins. 3.19.8.*

Bir akıl hastası (*furiosus*) vasiyetname yapıldığını idrak edemez; çünkü herhangi bir hukuki işlemi yapabilecek kapasiteye sahip değildir...

Roma Hukuku'nda yer alan akıl hastalığı ile ilgili metinlerde belirtilen bir diğer önemli husus, bu kişilerin hukuken geçerli olabilecek bir iradesinin mevcut olmadığıdır⁶. Akıl hastalarının iç iradelerinin sağlıklı bir biçimde oluşmadığı kabul edildiğinden dış dünyaya yansıyan beyanlarına da hukuki açıdan değer verilmemiştir.

Dig. 29.2.47 (Africanus libro 4 quaestionum) "...*Furiosi autem voluntas nulla est.*"

...Fakat akıl hastasının iradesi hükümsüzdür.

Dig. 50.17.40 (Pomponius libro 34 ad Sabinum) "*Furiosi vel eius, cui bonis interdictum sit, nulla voluntas est.*"

Akıl hastasının veya kendi mallarını idare etmesi yasaklanan kişinin iradesi hüküm ifade etmez.

Akıl hastalarının, hastalıkları süresi boyunca iradelerini açık bir şekilde beyan etmeleri mümkün olmadığı gibi bu kimselerin zımnî bir biçimde beyanda bulunmalarına da izin verilmemiştir⁷. Bu sebeple akli melekeleri

⁶ Hukuki işlemlerin geçerli olabilmesi, kişilerin işlem sonucunda ortaya çıkacak hukuki sonuçları elde edebilmek için gerekli fiilleri iradi olarak yapmalarına bağlıdır. Bunun için de iradenin, iradesini geçerli bir biçimde beyan etme gücüne sahip kişilerce dış dünyaya açıklanması gerekmektedir. Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku*, 188-218. Akıl hastalarının ise akli melekeleri yerine gelmediği sürece sağlıklı bir irade oluşturmaları mümkün olmadığından beyanları dikkate alınmamış ve Roma Hukuku'nun hiçbir döneminde tek başlarına hukuki işlem yapmalarına izin verilmemiştir. Ido Israelowich "Physicians as Figures of Authority in the Roman Courts," *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte* 63, no. 4 (2014): 448.

⁷ Trenchard-Smith, "Insanity," 2. Ayrıca bkz. *Dig. 19.2.14 (Ulpianus libro 71 ad edictum)* "*Qui ad certum tempus conducit, finito quoque tempore colonus est: intellegitur enim dominus, cum patitur colonum in fundo esse, ex integro locare, et huiusmodi contractus neque verba neque scripturam utique desiderant, sed nudo consensu conualescunt: et ideo si interim dominus furere coeperit vel decesserit, fieri non posse marcellus ait, ut locatio redintegretur, et est hoc verum.*" : "Bir kimsenin belirli süreliğine bir araziye kiralaması durumunda kira süresi dolsa dahi, kiracının (*colonus*) kalmayı sürdürmesi mümkündür; zira malikin, kiracının arazisinde kalması konusunda ses çıkarmaması, ona yeniden kiraladığı şeklinde anlaşılır. Bu şekildeki bir *contractus* yalnızca *consensus* ile kurulduğu için herhangi bir söze veya yazıya da ihtiyaç yoktur. Dolayısıyla, eğer malik akıl hastalığına yakalanır veya bu süreç

yerinde olmayan kimselerin, kendi iradelerine dayanarak yaptıkları tüm hukuki işlemler kesin olarak hükümsüzdür⁸.

Akıl hastalığı konusunu ele alırken, Romalıların bu tür hastalıklardan muzdarip kişiler ile benzer durumda gördükleri kimseleri karşılaştırmalı olarak incelemek de yerinde olacaktır. Nitekim Romalılar; akıl hastaları ile bir hukuki işlem sırasında hazır bulunmayanlar (*absentis*), 0-7 yaş arası çocuklar (*infantes*), savaş esirleri (*hostibus captus*) ve uyuyan kişileri (*quiescens*) hukuken aynı statüde değerlendirmiştir⁹.

Dig. 50.17.124.1 (Paulus libro 16 ad edictum) “Furiosus absentis loco est et ita Pomponius libro primo epistularum scribit.”

Pomponius’un mektuplar eserinin ilk kitabında yazdığı üzere bir akıl hastası, hazırda bulunmayan kişi ile (*absentis*)¹⁰ aynı konumdadır.

Dig. 29.7.2.3 (Iulianus libro 37 digestorum) “...Cum per omnia et in omnibus absentis vel quiescentis loco habetur.”

...Tüm durumlar açısından ve her koşulda [akıl hastaları] hazırda bulunmayanlar veya uykuda olan kişiler ile aynı şekilde ele alınmalıdır¹¹.

içerisinde vefat ederse *Marcellus*, kiranın yenilenmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir ki bu [yorum] doğrudur.”

⁸ Mehmet Yeşiller, “Roma Hukuku’nda Hükümsüzlük Halleri,” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15, 3 (2011): 83; Israelowich, “Physicians,” 448.

⁹ Peter Toohey, “Madness in the Digest,” içinde *Mental Disorders in the Classical World*, ed. William Harris (Leiden: Brill, 2013), 450-451; Trenchard-Smith, “Insanity,” 2-3.

¹⁰ *Absentis* kelimesi ile hâlihazırdaki bir hukuki işlem sırasında herhangi bir sebepten dolayı fiziken hazır olmayan kişiler kastedilmektedir. Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law* (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1968), 339. Örneğin, bir toplumsal hareketi bastırmak üzere uzak diyarlara gitmiş askerlerin durumu bu şekildedir. Bahsi geçen kişilerin mallarının, uzakta oldukları süre boyunca onların yerine yönetilmesi gerekmektedir. Akıl hastalarının ise her ne kadar hukuki işlemler sırasında fiziken hazır bulunmaları ihtimal dâhilinde olsa da psikolojik olarak orada bulunarak işlemin anlam ve sonuçlarını kavrayabilmeleri mümkün olmadığı için *absentis*’ler ile kıyaslanmışlardır. Toohey, “Madness in the Digest,” 450-451; Trenchard-Smith, “Insanity,” 2-3; Gardner, *Being a Roman Citizen*, 168. Savaş esirleri ile akıl hastaları arasında benzer bir kıyaslama için bkz. *Dig. 23.4.8 (Paulus libro 7 ad Sabinum)*.

¹¹ Ayrıca bkz. *Dig. 41.2.1.3 (Paulus libro 54 ad edictum) “Furiosus, et pupillus sine tutoris auctoritate, non potest incipere possidere, quia affectionem tenendi non habent, licet maxime corpore suo rem contingant, sicuti si quis dormienti aliquid in manu*

Ius. Ins. 2.12.1 “Praeterea testamentum facere non possunt impuberes, quia nullum eorum animi iudicium est; item furiosi, quia mente carent...”

Ayrıca buluğ çağına ermemiş küçükler de sağlam hüküm verme kabiliyetleri bulunmadığı için vasiyet düzenleyemez; keza akılları noksan olduğu için (*mente carent*) akıl hastalarının durumu da (*furiosi*) böyledir...¹²

Akıl hastalarının hastalık süresi boyunca, uykuda olan kişilerin ise uyudukları sürelerde iradeleri mevcut değildir. Hazır bulunmayanlar ve savaş esirleri de içinde bulundukları koşullar sebebiyle işlemin yapıldığı sırada, ilgili eylemlerin niteliklerini tek başlarına algılayamazlar. Küçüklerin ise yaşlarının yetersizliği sebebiyle idrak kabiliyetleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla tüm bu kişilerin ortak noktası, ilgili bireylerin, işlem sırasında gerçekleştirilen eylemlerin hukuki anlam ve sonuçlarını algılayabilecek durumda olmamalarıdır¹³.

II. TERMINOLOJİ SORUNU

Antik kaynaklarda, akıl hastalığını tanımlayabilmek amacıyla başta *furiosus* olmak üzere *demens*, *dementia*, *amens*, *amentia*, *fatuus*, *morus*, *insania*, *mente captus*, *non sanae mentis*, *alienatio mentis* gibi birçok farklı Latince kavram kullanılmıştır¹⁴. Bu ifadeler, çoğu durumda eş anlamlı olarak kullanılmış olmakla birlikte bazı metinlerde özellikle *furiosus*, *dementia*¹⁵ ve

ponat... : “Bir akıl hastası veya vasisinin *auctoritas*’ı olmadan hareket eden küçük zilyetliği elde edemez; zira uykuda olan bir kişinin eline bir şey tutuşturulmasında olduğu gibi bu kişiler her ne kadar bir malı fiziki olarak ellerinde bulundursalar da temas ettikleri nesneyi elde etmek yönünde niyetleri mevcut değildir...”

¹² Benzer bir metin için bkz. *Dig. 44.7.1.12 (Gaius libro 2 aureorum) “Furiosum, sive stipulatur sive promittat, nihil agere natura manifestum est. 13. Huic proximus est, qui eius aetatis est, ut nondum intellegat, quid agatur...”* : “*Stipulatio* veya *promissum*’da bulunan bir akıl hastasının işleminin hükümsüz olduğu açıktır. Bu bağlamda o [akıl hastası] ne yaptığını anlayabilecek kapasitede olmayan küçük çocuklara benzemektedir...”

¹³ Toohey, “Madness in the Digest,” 450-451; Gardner, *Being a Roman Citizen*, 168; Berger, *Dictionary*, 339.

¹⁴ Trenchard-Smith, “Insanity,” 4-5; Adrien Audibert, “Des deux formes d’aliénation mentale reconnues par le droit romain (furor et dementia),” *Nouvelle revue historique de droit français et étranger* 14 (1890), 848; Toohey, “Madness in the Digest,” 443.

¹⁵ Latince de yerine göre kelimeye olumsuzluk katan “*de*” ön eki ile akıl, zihin gibi anlamlara gelen “*mens*” kelimesinden türeyen *dementia*, akılsız veya aklını kaybetmiş kişi anlamına gelmektedir. Perminder Sachdev, “Is It Time to Retire the Term “Dementia?”,” *J Neuropsychiatry Clin Neurosci* 12, no. 2 (2000): 276; Alfred Ernout

*mente captus*¹⁶ kelimelerinin birbirinden farklı kavramları tanımlayabilmek amacıyla tercih edildikleri de görülmektedir¹⁷. Bu noktada, söz konusu terimsel farklılaşmalardan yola çıkan modern Romanistler, bahsi geçen kelimelerin akıl hastalıklarının farklı çeşitlerini veya aşamalarını belirtebilmek amacıyla bilinçli bir şekilde tercih edilmiş olabileceğini ileri sürmüştür. Doktrinde bu yönde ileri sürülen hâkim görüşe göre, *furiosus* ifadesi, yalnızca aklı melekeleri belirli aralıklarla yerine gelen bir diğer deyişle sağlıklı düşünebilme ve karar alabilme yeteneklerini çeşitli zamanlarda yeniden kazanan kimseleri kapsamaktadır. *Dementia* ve *mente captus* kelimeleri ise iyileşme imkânı bulunmayan daimi ve kronik akıl hastalarını ifade etmektedir¹⁸.

ve Alfred Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine* (Paris: Klincksieck, 2001), 396-397.

¹⁶ Latince “*mens*” kelimesiyle birlikte, esir alınmış, ele geçirilmiş gibi fiilleri karşılayan “*captus*” kelimesinin birleşiminden oluşan *mente captus* ifadesi zihni esir alınmış kişi anlamındadır. Dorothy May Paschall, “The Vocabulary of Mental Aberration in Roman Comedy and Petronius,” *Language* 15, no. 1 (1939): 39; Berger, *Dictionary*, 580.

¹⁷ *Furor* ve *dementia*’nın farklı anlamlarda kullanılması noktasında bkz. *Cod. Ius.* 1.4.28. “*Tam dementis quam furiosi liberi cuiuscumque sexus possunt legitimas contrahere nuptias...*” : “İster *dementia* ister *furiosus* olan bir kişinin çocuğu erkek veya kadın olması fark etmeksizin hukuken geçerli bir şekilde evlenebilir.” Ayrıca bkz. *Dig.* 27.10.6 (Ulpianus libro 1 de omnibus tribunalibus) “*Observare praetorem oportebit, ne cui temere citra causae cognitionem plenissimum curatorem det, quoniam plerique vel furem vel dementia finunt, quo magis curatore accepto onera civilia detrectent.*” : “*Praetor*, kayyım atarken, olayla ilgili kapsamlı bir araştırma yaparak [konuyu] acele etmeden özenli bir şekilde ele almalıdır; zira birçok kişi kayyım atanması üzerine hâlihazırdaki yükümlülüklerini yerine getirmeyeceğini umarak *furiosus* ya da *dementia* taklidi yapmaktadır.” *Mente captus* ve *furiosus*’un farklı anlamlarda kullanıldığı metinler için bkz. *Ius. Ins.* 1.23.4; *Cod. Ius.* 5.4.25.

¹⁸ Calixte Accarias, *Précis de droit romain, Tome I* (Paris: Cotillon, 1874), 164-372; Maynz, *Cours de droit romain*, 416, dn. 8; William Warwick Buckland, *A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian* (Cambridge: Cambridge University Press, 1921), 169; Gardner, *Being a Roman Citizen*, 175; Gaston May, *Éléments de droit romain, à l’usage des étudiants des Facultés de droit* (Paris: Larose & Forcel, 1901), 132; Melville, *Principles of Roman Law*, 94; Güneş Ceylan, “Kayyımlik,” 223; Charles Demangeat, *Cours élémentaire de droit romain, Tome 1* (Paris: Marescq aîné, 1866), 386; Albert Cousin, *Des incapacités résultant de la folie en droit romain et en droit français* (Paris: Alphonse Derenne, 1881), 6-8. Bir diğer görüşe göre ise antik metinlerde *furiosus* ile aklı melekelerin tamamen yitirilmesi; *mente captus* ve *dementia* terimleriyle ise ikinci dereceden önem arz eden daha hafif nitelikteki akıl zayıflıkları

Dementia ve *mente captus* kelimelerinin hangi dönemden itibaren *furiosus*'tan farklı nitelikteki akıl hastalıklarını ifade etmek üzere kullanıldıkları hususu da açık değildir. Ancak kanaatimizce, söz konusu kelimelerin özel anlamlar kazanması zaman içerisinde olmuş ve bu şekildeki bir ayrım Post Klasik Hukuk Dönemi'nde ortaya çıkmıştır¹⁹. Nitekim Eski Hukuk Dönemi ile Klasik Hukuk Dönemi'nde yazılmış günümüze ulaşan metinlerden anlaşıldığı üzere, hukuki literatürde akıl hastalığını tanımlayabilmek amacıyla yalnızca *furiosus* kelimesi tercih edilmiş, hukuk dışı metinlerde ise ilgili kelimeler eş anlamlı olarak birbirinin yerine kullanılmıştır²⁰. Bu durum da konuyla ilgili *Corpus Iuris Civilis*'te yer alan bazı ifadelerin *interpolatio*'ya uğramış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Muhtemelen, zaman içerisinde akıl hastalığı ile ilgili bilgilerin ilerlemesi hukuk alanına da yansımış ve Post Klasik Hukuk Dönemi'nden

kastedilmektedir. Bkz. Eugène Petit, *Traité élémentaire de droit romain* (Paris: Arthur Rousseau, 1903), 144; Ernest Renier, "Observations sur la terminologie de l'aliénation mentale," *RIDA*, n°4 (1950): 442. Konu hakkında ayrıntılı bilgi ve detaylı değerlendirmeler için bkz. Charles Appleton, *Le fou et le prodigue, en droit romain* (Paris: E. Thorin&Fils, 1893), 139-140 vd; Audibert, "Des deux formes d'aliénation mentale," 847-848 vd.

¹⁹ Bu yönde bkz. Raymond Monier, *Manuel élémentaire de droit romain, Tome I* (Paris: Domat Montchrestien, 1947), 330; Schulz, *Classical Roman Law*, 198-199; Paschall, "Mental Aberration," 38-39; Ziya Umur, *Roma Hukuku Lügatı* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1975), 77; Hüseyin Cahit Oğuzoğlu, *Roma Hukuku* (Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1959), 123; Şakir Berki, *Roma Hukuku* (Ankara: Nur Basımevi, 1949), 132. Aksi yöndeki bazı yazarlara göre bu ayrımın kökenleri, Eski Hukuk Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. Bu yazarlar, XII Levha Kanunu'nda, yalnızca *furiosus* olan akıl hastalarına kayyım atanması prensibinin kabul edildiğini savunmaktadır. *Mente captus* veya *dementia* geçiren kişilere ise ancak *praetor*'lar tarafından ilerleyen yıllar içerisinde kayyım atanmasına başlanmıştır. Bu yönde bkz. Cousin, *Des incapacités*, 6-8; Buckland, *Text-Book*, 169; Gardner, *Being a Roman Citizen*, 175.

²⁰ Bkz. *Caelius, Acut. Pass.* 1.151. "Est autem insania sive furor nunc iugis, nunc temporis interiecti atque requie levigatus." : "Insania veya furor bazen kesintisiz bazen de belirli aralıklarla ortaya çıkar." Ayrıca bkz. *Varro, DRR*, 1.2.8 "Quorum si alterutrum decolat et nihilo minus quis vult colere, mente est captus adque adgnatos et gentiles est deducendus." : "Eğer bu koşullardan biri mevcut olmaz ve akıl hastası olan bir kişi (*mente captus*) yine de çiftçilik yapmak isterse, işleri, *agnatio* hısımları ya da *gens* üyeleri tarafından yürütülmelidir." Bu dönemde, *dementia* geçiren kişilerin de aklı melekelerini geri kazanabileceğini ima eden metinler de bulunmaktadır. Bkz. *Quint. Dec. Min.* 295.4. "Dementiae damnatus a filio... Videtur nune esse sanatus..." : "Oğlu yüzünden [babanın] *dementia* olduğu hükme bağlanmıştı... Görünüşe göre şimdi sağlığını yeniden kazandı..."

itibaren *dementia* ve *mente captus* kelimeleri ile iyileşme imkânı bulunmayan ileri derecede zekâ geriliği veya geri dönüşü olmayan bunama rahatsızlıklarından muzdarip kişiler ifade edilirken; *furiosus* ile ise aklî melekelerin geri kazanılabildiği geçici olması muhtemel mental rahatsızlıklar kastedilmiştir²¹. *Iustinianus* Dönemi'ne ait külliyata da bu ayrımın etkileri yansımış olmalıdır. Dolayısıyla Eski Hukuk Dönemi ile Klasik Hukuk Dönemi'nde daimi veya geçici nitelikteki mental rahatsızlıklar arasında kavramsal bir farklılık bulunmadığının kabulü yerinde olacaktır²².

Son olarak özellikle belirtmek gerekir ki her ne kadar Post Klasik Hukuk Dönemi'nden itibaren kavramsal açıdan akıl hastalıklarının farklı tiplerini belirtmek için çeşitli kelimelere özel anlamlar kazandırılmış olsa da hukukçuların gözünde, akıl hastalığına bağlanan hukuki sonuçlar açısından kullanılan farklı terimlerin herhangi bir önemi bulunmamaktadır. Bu sebeple Roma Hukuku'nda akıl hastalığının geçici veya daimi, şiddetli ya da hafif nitelikte olması arasında herhangi bir fark olmaksızın kişiye her durumda kayyım tayin edilmesi gerekmektedir²³.

²¹ Schulz, *Classical Roman Law*, 198-199; Paschall, "Mental Aberration," 38-39; Umur, *Lugat*, 77; Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, 330.

²² Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki *Corpus Iuris Civilis* içerisinde de bu kelimelerin eş anlamlı bir şekilde kullanıldığı metinler mevcuttur. Dolayısıyla söz konusu ifadelerin hangi metinde genel, hangisinde özel anlamda kullanılmış olabileceği noktasında temkinli yaklaşılmalıdır. *Dementia* ve *furor*'un eş anlamlı kullanılmasına bir örnek olarak bkz. *Dig. 24.2.4 (Ulpianus 26 ad sabinum)* "*Iulianus libro octavo decimo digestorum quaerit, an furiosa repudium mittere vel repudiari possit. et scribit furiosam repudiari posse, quia ignorantis loco habetur: repudiare autem non posse neque ipsam propter dementia...*" : "*Iulianus* kendi derlemesinin on sekizinci kitabında akıl hastası bir kadının (*furiosa*), kocasını boşayıp boşayamayacağı veya kendisinden boşanılma ihtimalinin olup olmadığı konusunu sorgulamış ve akıl hastası kadından [tek taraflı] boşanılabileceğini zira kadının konu hakkında hiçbir fikri olmayan bir kişiyle aynı durumda olduğunu belirtmiştir. Fakat kadının kendisi akıl hastalığından (*dementia*) dolayı kocasını bizzat boşayamaz..." *Mente captus* ve *furor*'un eş anlamda kullanılmasına örnek olarak bkz. *Cod. Ius. 5.70.2; Dig. 28.1.17 (Paulus libro 3 sententiarum)*. Ayrıca bkz. Toohey, "Madness in the Digest," 444; Trenchard-Smith, "Insanity," 4-5.

²³ Cousin, *Des incapacités*, 108; Toohey, "Madness in the Digest," 443-444; Trenchard-Smith, "Insanity," 5; Maynz, *Cours de droit romain*, 416, dn. 8; Gazmuri, "Mentally Ill," 88; Berger, *Dictionary*, 480; Melville, *Principles of Roman Law*, 94.

III. AKIL HASTALIĞININ BELİRTİLERİ VE HASTALIĞIN TEŞHİS EDİLMESİ

Roma'nın en eski dönemlerinde akıl hastalığı, ilahlar tarafından sebep olunan ve yalnız onların lütuf ve inayetiyle tedavi edilebilecek özel bir durum olarak görülmüştür²⁴. Ancak zaman içerisinde özellikle Yunan hekimler tarafından akıl hastalığının sebepleri dini etkilerden arındırılmış ve hastalığın teşhisi açısından çeşitli materyalist açıklamalar geliştirilmiştir. Laboratuvar testlerinin bulunmadığı ve fizik muayenenin günümüz şartlarına göre oldukça yetersiz olduğu eski Roma'da akıl hastalığının hangi belirtilerin görülmesi üzerine teşhis edildiği hususunda, konuyla ilgili dönemin tıbbi, edebi ve hukuki kaynaklarında verilen örneklerden yola çıkarak bazı fikirler edinmek mümkündür.

A. Tıbbi Literatürde Akıl Hastalığının Belirtileri

Tıbbi literatür açısından akıl hastalığının semptomları üzerinde duran ilk Latin yazar, M.S. 1. yüzyılın önemli hekimlerinden olan *Aulus Cornelius Celsus*'tur²⁵. *Celsus*'a göre aşırı mantıksız düşünceler, anlamsız konuşmalar ya da sebepsiz yere atılan kahkahalar akıl hastalığın bir emaresi olabileceği gibi; hiçbir şey yokken mutsuz olmak ya da gereğinden fazla konuşkan, öfkeli veya suskun olmak da bu hastalığın bir belirtisi sayılabilir²⁶. Akıl hastalığı belirtilerini en kapsamlı şekilde ele alan Romalı hekim ise *Caelius Aurelianus*'tur. *Aurelianus*'un *Celerum vel Acutarum Passionum* ile *De Morbis Chronicis Tardorum Passionum*²⁷ adlı kitaplarında yer alan konuyla ilgili metinler, eski Roma'da akıl hastalığının anlaşılabilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

²⁴ Gazmuri, "Mentally Ill," 91.

²⁵ Katalin Bán, "Madness in Seneca's Medea and Celsus's De Medicina," *Graeco-Latina Brunensia* 24 (January 2019): 9.

²⁶ *Celsus, De Medicina* 3.18.3; 3.18.22.

²⁷ Aslında, bahsi geçen kitaplar, *Traianus* ve *Hadrianus* dönemlerinin en önemli hekimlerinden biri olan *Ephesus*'lu *Soranus*'un Yunanca aynı adı taşıyan kitaplarından yapılan tercüme eserlerdir. Ancak kitaplar boyunca yazar, tercümenin yanı sıra yer yer kendi fikirlerine de yer vermiştir. Peter King, "The *Cognitio* into Insanity" (Doktora tezi, University of North Carolina, 2000), 81-82 vd; Anna Dysert, "Capturing Medical Tradition: Caelius Aurelianus' on Acute Diseases," *Hirundo* 5, no. 1 (2007): 161-163 vd.

Caelius, Acut. Pass. 1.3.35 “Magnitudinis vero atque proprietatis differentiam plurima atque alia sunt quae designat, a Graecis symptomata appellata, ut febres continuae vel hemitritiae vel inaequales, atque ad superficiem corporis difficile ascendentes; alienatio intra diatriti vel post diatriti tempus, iugis aut intercapedinata, cum risu tacito aut cum cacchino et cantilena vel certe maestitudine, silentio vel murmure aut vagitu aut levi secum sua ipsius mussitatione; vel mentis indignatione, ut in furore exsiliens difficile teneatur, atque omnibus iracundus sit et exclamet vel sese percutiat, aut suam vestem atque propinquantium scindat aut metu se abscondandum existimet; aut lacrimetur atque secum loquentibus non respondeat, cum loquatur tamquam non solum non visis, sed etiam mortuis...”

Ancak [hastalığın] şiddetinde ve Yunanlar tarafından semptom (*symptomata*) olarak adlandırılan somut belirtilerde birçok farklılıklar söz konusudur. Örneğin, sürekli veya belirli zamanlarda ya da düzensiz şekilde görülen ateş çıkması,²⁸ vücudun yüzeyinde hissedilmeyen iç ateş, üç günlük süre içerisinde veya bu süreden sonra vücudun kendisine yabancılaşması, şarkı söylemek, sürekli veya aralıklarla kısık ya da yüksek şekilde kahkahalar atmak, üzüntü, sessizlik, homurdanma, kişinin kendisi tarafından bile zor işitilebilecek şekilde mırıldanması, öfkeyle yerinden sıçrama ve zorlukla sakinleştirilme, herkese karşı

²⁸ Genel olarak tıbbi literatürde, Yunan hekimlerinin de etkisiyle özellikle ateş görülüp görülmemesi hususunun, akıl hastalığının tespitinde dikkate alınması gerektiği ileri sürülmüştür. King, “The *Cognitio* into Insanity,” 80-83. Bu kapsamda, tıbbi metinlerde, akıl hastalığı konusunda temel olarak ikili bir ayrıma gidildiği görülmektedir. Nitekim yüksek ateşle birlikte görülen ancak belirli bir zaman içerisinde iyileşen akıl hastalıkları (*phrenesis*) ile ateş belirtisi bulunmayan ve ömür boyu devam eden kronik akıl hastalıkları (*mania* ve *melankolia*) birbirinden ayrılmıştır. Bkz. *Caelius, Tard. Pass. 1.146. “Est autem alienatio tarda sine febribus, quo a phreneticis discernitur, siquidem neque celer neque cum febricula esse uideatur.”* : “Ateş görülmeden ve kronik bir şekilde *alienatio*’ya sebep olan şey [*mania*] *phrenesis*’ten farklıdır; zira bu çabuk iyileşmez ve [hastalık süresince] ateş görülmez.” Latin hekimler tarafından Yunanca kökenli olan *phrenesis*, *mania* veya *melankolia* kelimeleri yerine, Latince olan *furor* veya *insania* ifadelerinin de tercih edildiği görülmektedir. Bkz. “*Similes sunt hydrophobicae passioni phreneitis, mania, quam nos furorem sive insaniam dixerimus.*” : “Hidrofobik rahatsızlık da bizim [Latinler] *furor* veya *insania* olarak adlandırdığımız *phrenesis* ve *mania* ile benzerlikler göstermektedir.”

öfkeli olmak, bağırarak, kendine zarar vermek, kendi elbiselerini yırtmak, korkudan sürekli saklanmak ya da ağlamak, kendisiyle konuşmaya çalışanlara cevap vermemek ya da konuştuğunda sanki yanındaymış gibi orada olmayan kişilerle veya ölümlerle konuşmak...

Caelius, Tard. Pass. 1.150 “...furor nunc iracundia, nunc hilaritate, nunc maestitudine sive vanitate occupat mentem, nunc timore comminante inanium rerum, sicut quidam memoraverunt, ut nunc speluncas timeant, nunc lacunas, ne in easdem concidant, vel alia quae terrori esse possunt...”

...*Furor*, kişinin zihnini çeşitli şekillerde etkileyebilir. Nitekim öfke, mutluluk, üzüntü veya anlamsız düşüncelere dalınması ya da bazılarının anlattığı üzere mağara veya göle düşmekten ürkülmesi ya da zararsız şeylerden korkulmasına sebep olabilir...

Kişinin, kendisinin aslında başka bir varlık olduğunu zannetmesi hali de akıl hastalığı emaresi olarak yorumlanmıştır.

Caelius, Tard. Pass. 1.152 “Sic denique, inquit, furens alius se passerem existimavit, alius gallum gallinaceum, alius fictile, alius laterem, alius deum, alius oratorem, alius tragoedum, vel comoedum, alius stipulam ferens mundi se censum tenere, alius sustentandum manu poscebat, vagiens, ut infans. Horum plurimis accessionis tempore oculi sanguinolenti fient atque attenti. Accidunt etiam uigiliae iuges, uenarum expansio, genarum rubor...”

Furens olan kişi, kendisinin, bazı durumlarda bir serçe, bazen bir horoz, bir çömlek veya tuğla, bazen bir ilah, bazen bir hatip, trajedi ya da komedi oyuncusu, bazen dünyanın merkezinde yer aldığını iddia ettiği bir buğday başağı, bazen de elinden tutulup kaldırılması için bebek gibi ağlayan muhtaç biri olduğunu düşünebilir. Bu vakaların çoğunun başlangıcında kişilerin gözleri kızarıklık ve dalgındır. Sürekli uykusuzluk, damarların şişmesi, yanakların kızarıklığı da diğer belirtiler arasındadır...

İlgili metinlerden de görüleceği üzere akıl hastalığının teşhisinde hekimlerin, birçok farklı belirtiyi dikkate alabileceği anlaşılmaktadır.

B. Edebi Literatürde Akıl Hastalığının Belirtileri

Edebi kaynaklarda, kişinin aşırı soluk bir tene sahip olması, şaşış bakması, aniden öfkelenmesi veya dengesiz davranışlarda bulunması gibi çeşitli belirtiler akıl hastalığının emareleri olarak yorumlanmıştır²⁹. Örneğin *Seneca*, Roma İmparatoru *Caligula*'nın akıl hastası olduğunu ifade edebilmek amacıyla onun soluk bir yüze sahip olduğundan bahsetmektedir³⁰.

*Sen. Dial. 2.18.1 "Tanta illi palloris insaniam testantis foeditas erat."*³¹

O çok solgun yüzü, deliliğine işaret edercesine çirkindi.

Edebi kaynaklarda, etrafta sürekli olarak avare bir şekilde dolaşmanın ya da anlamsızca koşuşturmanın da akıl hastalığının bir emaresi olarak ele alındığı görülmektedir³². Nitekim *Terentius*'un *Heauton Timorumenos* (*Εαυτὸν τιμωρούμενος*) eserinde ülkesinin topraklarında amaçsızca dolaşıp duran bir kişiyi betimlemek amacıyla *demens* ifadesi kullanılmıştır (*errans patria demens*)³³. *Seneca* tarafından da bilinçsizce yapılan koşuşturmaların, akıl hastaları tarafından yapıldığı mecâzi bir ifade içerisinde ima edilmiştir³⁴. Benzer şekilde *Philo Iudaeus*'un *In Flaccum* isimli eserinde çocukların alay konusu olan *Carabbas* adındaki bir akıl hastasının tüm gün boyunca sokaklarda avare avare gezindiği anlatılmaktadır³⁵.

Son olarak, bu literatürde, herhangi bir başlık altına sokulamayan, ancak normal olarak kabul gören davranış kurallarının aksine çeşitli türde aykırı hareketlerde bulunan kişilerin de akıl hastalığından muzdarip olabileceğine işaret edilmiştir. Bu kapsamda, bir kişinin sahip olduğu koyunları, öz kızları zannetmesi veya birinin, *Appian Yolu*'nu (*Via Appia*), baştan aşağı kaldırım

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. King, "The *Cognitio* into Insanity," 20-21 vd.

³⁰ Elizabeth Cornelia Evans, "Roman Descriptions of Personal Appearance in History and Biography," *Harvard Studies in Classical Philology* 46 (1935): 58, dn. 2.

³¹ *Valerius Flaccus* da benzer şekilde vücudun renginin soluk olmasını akıl hastalığını betimlemek için kullanmıştır. *Val. Flac. Arg. 3.565 "Densam interea descendere noctem, iam majore metu, tum vero et pallor et amens."* : "Gecenin karanlığı çöktüğünde büyük bir korkuyla rengim soldu ve çılgına döndüm."

³² King, "The *Cognitio* into Insanity," 18

³³ *Ter. Hea. Tim. 2.3.16.*

³⁴ *Sen. Cont. 2.5 "Venit ad me subito qui diceret: 'Filius antequam moriatur rogat venias.' Non expectavi dum iste permetteret: amens cucurri."* : "Oğul ölmeden önce af dilemişti' diyerek aniden bana doğru geldi. İzin verene kadar dahi beklemedim. Çılgınca koştum (*amens cucurri*)."

³⁵ Bkz. Gazmuri, "Mentally Ill," 99.

taşları yerine kendi sikkeleriyle döşeyeceğini ifade etmesine akıl hastalığı belirtisi olarak bakılmıştır³⁶.

C. Hukuki Literatürde Akıl Hastalığının Belirtileri

Edebi literatürde yer alan akıl hastalığı ile ilgili betimlemelerde mecâzi unsurlar da bulunduğundan, kişilere *curator* tayin edilmesi noktasında bu kaynaklarda belirtilen semptomların ne ölçüde dikkate alındığı hususuna ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Öte yandan, fiil ehliyetinin kısıtlanması kararı verilirken *magistra*’ların veya eyalet valilerinin, tıbbi literatürde yer alan kitaplardan faydalanıp faydalanmadıkları veya bilirkişi olarak hekimlerden yararlanıp yararlanmadıkları konusu da açık değildir³⁷. Dolayısıyla, konumuz açısından akıl hastalığı emareleriyle ilgili hukuki metinlerde yer alan ifadelerin ayrıntılı bir biçimde incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Eski Roma’da hangi davranışların, fiil ehliyetinin kısıtlanmasını gerektirecek bir akıl hastalığı olarak ele alınmış olabileceği hususunda, özellikle *Digesta*’da yer alan çeşitli metinlerden yola çıkarak bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür³⁸. Nitekim köle satışlarındaki ayıplar ile ilgili aşağıda örnek olarak verilen metinler, konumuz açısından incelemeye değerdir.

Dig. 21.1.1.10 (Ulpianus libro 1 ad edictum aedilium curulium) “Idem Vivianus ait, quamvis aliquando quis circa fana bacchatus sit et responsa reddiderit, tamen, si nunc hoc non faciat, nullum vitium esse... ceterum si nihilo minus permaneret in eo vitio, ut circa fana bacchati soleret et quasi demens responsa daret, etiamsi per luxuriam id factum est, vitium tamen esse, sed vitium animi, non corporis...”

Aynı Vivianus, [bir kölenin] geçmişte tapınaklar etrafında kendinden geçmiş bir şekilde koşturup kehanetsel yanıtlar vermiş olsa bile yine de artık bunları yapmıyorsa ayıplı sayılamayacağını belirtmiştir... Ancak yine de [köle] bu yöndeki kötü davranışlarına devam ederek kendinden geçmiş bir şekilde tapınakların etrafında koşuşturmayı ve akıl hastası gibi (*quasi demens*) yanıtlar vermeyi âdet haline getirirse bu durum,

³⁶ George Rosen, *Madness in Society: Chapters in the Historical Sociology of Mental Illness* (Chicago: University of Chicago Press, 1968), 128; King, “The *Cognitio* into Insanity,” 24.

³⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Israelowich, “Physicians,” 459-460 vd.

³⁸ Gardner, *Being a Roman Citizen*, 171.

arzularının bir sonucu olsa bile fiziksel değil, fakat mental açıdan bir kusur sayılır...

Dig. 21.1.4.3 (Ulpianus libro 1 ad edictum aedilium curulium)

“...errone et fugitivo excipitur: hoc enim animi vitium est, non corporis...”

[Kölelerin] avare ve kaçmaya meyilli olması fiziksel bir kusur değil, mental bir kusurdur³⁹.

İlgili metinlerden de anlaşılacağı üzere, kölelerin avare bir şekilde etrafta dolaşmaları ya da anlamsızca koşuşturmaları zihinsel bir sorunun yansımaları olarak ele alınmıştır⁴⁰. Nitekim bazı durumlarda bu mental sorunların, kölenin satışının maddi ayıp nedeniyle feshedilebilmesi açısından alıcıya haklı bir gerekçe sağladığı da görülmektedir. Bununla birlikte, kölelerin konuşmalarından da akıl sağlığının yerinde olup olmadığı hakkında fikir edinilebilmektedir. Gerçekten de *Digesta*’da bir kölenin anlamsız konuşmalar yapmasının, maddi ayıp olarak değerlendirilmesi ve açıkça yapılan akıl hastası benzetmeleri, hastalığın tespitinde konuşmaların da önem arz ettiğini açıkça ortaya koymaktadır⁴¹. Kanaatimizce, köleler ile ilgili verilen bu örnekleri genişleterek benzer davranışta bulunan tüm kişilerin, Roma Hukuku açısından akıl hastası olarak ele alınabileceğini ileri sürmek mümkündür.

³⁹ Kölelerin, efendilerinden kaçma arzusunun bir akıl hastalığına işaret ediyor olabileceği görüşünü kabul eden yalnızca eski Romalılar değildir. Nitekim 19. yüzyılda dahi Samuel Cartwright adındaki Amerikalı bir doktor tarafından, siyahi kölelerin, beyaz efendilerinden kaçmaya meyilli olmasının temelinde *drapetomania* adı verilen bir akıl hastalığının bulunduğu ileri sürülmüştür. Cartwright, kölelerin sebat ederek kendisini geliştirmeye imkân bulduğu koşulları bırakarak tamamen bir bilinmeze doğru kaçmaya çalışmasını, tedavi edilmesi gereken bir akıl hastalığı olarak niteleyerek; Latincece yer alan *fugitivus* kelimesinin karşılığı olan Yunanca *δραπέτης* (*drapetēs*-kaçak köle) kelimesi ile akıl hastalığını ifade etmek amacıyla kullanılan *mania* ifadesini birleştirmiş ve bu rahatsızlığa *drapetomania* adını vermiştir. Bkz. Bob Myers, "Drapetomania: Rebellion, Defiance and Free Black Insanity in the Antebellum United States" (Doktora tezi, University of California, 2014), 1-2 vd.

⁴⁰ John Hilton, "Furor, dementia, rabies: Social displacement, madness and religion in the metamorphoses of Apuleius," *Acta Classica*, no. 3 (2009), 85-87 vd.

⁴¹ Benzer yönde bkz. *Dig. 21.1.4.1 (Ulpianus libro 1 ad edictum aedilium curulium)* "...si propter febrem loquantur aliena vel qui per vicos more insanorum deridenda loquantur, redhiberi posse." : "...Eğer [köle] ateşin etkisiyle tuhaf şeylerden bahsediyorsa veya sokaklarda akıl hastası gibi (*more insanorum*) konuşuyorsa satışın feshedilmesi imkân dâhilindedir."

Roma Hukuku'na dair bilgi veren metinlerden kişinin, ölüme bağlı tasarruflarından da ayırt etme gücünü hâiz olup olmadığı sonucunun çıkarılabildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, mirasbırakan tarafından, kendisine ait olmadığı herhangi bir objektif üçüncü kişi tarafından rahatlıkla anlaşılabilecek bir malın vasiyet edilmesi durumunda murisin akıl sağlığının yerinde olmadığına hükmedilebilmektedir⁴².

Dig. 30.1.39.8 (Ulpianus libro 21 ad Sabinum) “Si vero Sallustianos hortos, qui sunt Augusti, vel fundum Albanum, qui principalibus usibus deseruit, legaverit quis, furiosi est talia legata testamento adscribere.”

Eğer bir kişi imparatora (*Augustus*) ait olan *Sallustius*'un bahçelerini (*Sallustianos hortos*) veya imparatorun maiyetine tahsis edilen *Alba* topraklarını (*fundum Albanum*) vasiyet ederse bu şekilde bir vasiyet tanzim etmesi sebebiyle akıl hastası (*furiosi*) olduğuna hükmedilir.

Ölüme bağlı tasarruflar ile mirasbırakan tarafından vârislere getirilen tuhaf koşul veya yüklemeler de bu kapsamda değerlendirilmiştir⁴³.

Dig. 28.7.27.pr (Modestinus libro 8 responsorum) “Quidam in suo testamento heredem scripsit sub tali condicione "si reliquias eius in mare abiciat": quaerebatur, cum heres institutus condicioni non paruisset, an expellendus est ab hereditate. Modestinus respondit: laudandus est magis quam accusandus heres, qui reliquias testatoris non in mare secundum ipsius voluntatem abiecit, sed memoria humanae condicionis sepulturae tradidit. Sed hoc prius inspiciendum est, ne homo, qui talem condicionem posuit, neque compos mentis esset. Igitur si perspicuis rationibus haec suspicio amoveri potest, nullo modo legitimus heres de hereditate controversiam facit scripto heredi.”

“Benden arta kalanları denize fırlatması koşuluyla” şeklinde bir şart eklemek suretiyle bir kişi kendisine vasi tayin etmiştir. Vârisin, bu koşulu yerine getirmediği için mirastan yoksun bırakılıp bırakılmayacağı sorusu gündeme gelmektedir. *Modestinus* [bu soruya] şu şekilde cevap vermiştir: Vasiyet edenden geriye kalanları sırf onun [vasiyet eden] böyle istemesi sebebiyle denize atmayıp insaniyet gereğince hatırasını [usulüne uygun bir şekilde] defnettiği için vâris, suçlanmaktan ziyade takdir edilmelidir. Ayrıca öncelikle bu şekilde bir

⁴² Toohey, “Madness in the Digest,” 446; King, “The *Cognitio* into Insanity,” 42-43.

⁴³ Gardner, *Being a Roman Citizen*, 172.

şart öngören kişinin, akıl sağlığının yerinde olup olmadığının değerlendirilmesi gerekir. Bu yöndeki şüphe herhangi bir ikna edici delil aracılığıyla giderilmediği sürece kanuni mirasçı, atanmış mirasçının miras üzerindeki hakkına hiçbir şekilde itiraz edemez⁴⁴.

Sonuç olarak, her ne kadar hukuki açıdan akıl hastalığının tüm emarelerini ele alan genel ve kapsamlı bir metin bulunmasa da ilgili örneklerden, eski Roma’da akıl hastalığının tespiti ve fiil ehliyetinin kısıtlanması noktasında kişinin iç yaşantısı ile maruz kaldığı psikolojik etmenlerin dikkate alınmadığı ve yalnızca dış belirtiler üzerinden teşhislerin gerçekleştirildiği görülmektedir⁴⁵. Dolayısıyla “normal” olarak kabul edilen davranış kalıplarının dışına çıkan toplumsal açıdan kınanabilecek tüm fiillerin akıl hastalığı olarak ele alınabildiği sonucuna varılmaktadır.

IV. CURATOR ATANMA SÜRECİ

Günümüze dek ulaşmış antik metinler ışığında, sağlıklı bir şekilde irade oluşturma yeteneği bulunmayan akıl hastalarının, Roma’nın en eski devirlerinden beri fiil ehliyetine sahip olmadığı bilinmektedir. Nitekim Eski Hukuk Dönemi’nden itibaren bu kişilerin kendi başlarına herhangi bir muamelede bulunmalarına izin verilmemiş ve her daim hâkimiyet altında olmaları gerektiği esası benimsenmiştir⁴⁶. Bu noktada, akıl hastalarının hem bedensel sağlıklarının gözetimi hem de malvarlıklarının yönetimi, genellikle en yakın *agnatio* hısımlarından⁴⁷ olan ve *curator furiosi* adı verilen

⁴⁴ Mirasbırakanın, vasiyetinde normal olarak görülemeyecek bir paylaşım yaparak tasarrufta bulunması da aklı melekelerinin sorgulanmasına sebep olabilir. Ölüm döşeğindeki bir anne malvarlığının dörtte üçünü bir yabancıya, dörtte birini ise kendi kızına miras bırakmış ve bir diğer kızını atlamıştır. Böylesi bir vasiyeti yapan annenin de akıl sağlığının yerinde olmayabileceği belirtilmiştir. *Dig. 5.2.19 (Paulus libro 2 quaestionum)* Ayrıca bkz. Gardner, *Being a Roman Citizen*, 171.

⁴⁵ Benzer yönde bkz. Ayiter ve Koschaker, *Roma Hukukunun Ana Hatları*, 94; Üçer, *Roma Hukukuna Giriş*, 180; Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku*, 212; Söğütlü, *Roma Özel Hukuku*, 257.

⁴⁶ Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku*, 212; Ayiter ve Koschaker, *Roma Hukukunun Ana Hatları*, 94; Leage ve Prichard, *Leage’s Roman Private Law*, 142; Schulz, *Classical Roman Law*, 198; Kaser, *Roman Private Law*, 84; Rosen, *Mental Illness*, 128-129; Melville, *Principles of Roman Law*, 94; Gardner, *Being a Roman Citizen*, 168; Maynz, *Cours de droit romain*, 416-417.

⁴⁷ *Agnatio* hısımlığı ile aynı baba egemenliği altında bulunmak koşulunu sağlayan kişiler arasındaki akrabalık ilişkileri ifade edilmektedir. *Ius Civile* tarafından kabul edilen bu akrabalık ilişkisinde kan bağıının herhangi bir önemi bulunmamaktadır. Bu şekilde aile

kayımlara bırakılmıştır⁴⁸. Akıl hastalarının hâkimiyet altında bulunması gerektiği prensibi, Eski Hukuk Dönemi'ne ait en önemli metinlerden biri olan XII Levha Kanunu'nda şu şekilde ifade edilmektedir.

Lex XII Tabularum, Tabula 5.7.a: "Si furiosus escit, adgnatum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto."

"Eğer [kişi] akıl hastası olduysa, onun ve mallarının hâkimiyeti (*potestas*), *agnatio* hısımlarına ve [o yoksa] *gens* üyelerine ait olsun.

İlgili metinde yer alan, kişinin şahsı ve malvarlığıyla birlikte hâkimiyet (*potestas*) altında bulunması gerektiği ifadelerinden anlaşılabacağı üzere Eski Hukuk Dönemi'nde akıl hastaları üzerindeki kayyımlik yetkileri *potestas* ile eş değer görülmüştür⁴⁹. Ayrıca *curator*, akıl hastasının yalnızca malvarlığını idare etmekle değil, fakat bedenini ve sağlığını korumakla da sorumlu tutulmuştur⁵⁰.

babası ile geçerli bir evlilikten doğan çocukları, evlat edinilmiş olan kişiler ve *manus* altına giren kadınlar arasında *agnatio* hısımlığının kurulduğu kabul edilmiştir. Seldağ Güneş Ceylan, *Roma Hukukundan Günümüze Velayet-Vesayet Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2004), 34. Umur, *Lügat*, 23; Berger, *Dictionary*, 358; Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku*, 159; Söğütü, *Roma Özel Hukuku*, 221 vd; Ayiter ve Koschaker, *Roma Hukukunun Ana Hatları*, 85-86; Nurcan İpek, "Roma Hukukunda Hısımlık," *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21, 1 (2015): 169-170.

⁴⁸ Güneş Ceylan, "Kayyımlik," 223; Paul du Plessis, *Borkowski's Textbook on Roman Law* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 148. Akıl hastalarının fiil ehliyetlerinin kısıtlı olduğu prensibi, Roma'nın hiçbir döneminde değişmemiştir. Kişinin erginliğe girmesi de bu durumu değiştirmemektedir. Bkz. *Cod. 5.70.1. "Curatores impleta legitima aetate prodigis vel furiosis solent tribui."* : "Erginliğe erişseler dahi müsriflere ve akıl hastalarına *curator* atanması âdettendir." Ancak akıl hastası olduğu düşünülen birine *curator* tayin edilebilmesi için kişinin, baba egemenliği altında bulunmaması gerekmektedir. Nitekim *patria potestas* altında olan aile evlatlarının kendilerine ait bir malvarlıkları bulunmadığı için bu kimselere ayrıca kayyım atanmasına lüzum görülmemiştir. Israelowich, "Physicians," 447. Akıl hastalığı bulunan *sui iuris* kişinin 25 yaşından küçük bir çocuk olması halinde ise kendisine *curator* değil, fakat *tutor* atanmaktadır. Toohey, "Madness in the Digest," 455; Ziya Umur, *Roma Hukuku Ders Notları* (İstanbul: Beta Yayınevi, 1987), 201; Güneş Ceylan, "Kayyımlik," 224-225.

⁴⁹ Leage ve Prichard, *Leage's Roman Private Law*, 142. Klasik Hukuk Dönemi'nde kayyımın hâkimiyetini ifade etmek amacıyla tercih edilen *potestas* teriminin kullanımı terk edilmiş ve yalnızca *cura furiosi* ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Schulz, *Classical Roman Law*, 197.

⁵⁰ Söğütü, *Roma Özel Hukuku*, 257; Du Plessis, *Roman Law*, 148. Ayrıca bkz. *Dig. 27.10.7.pr. (Iulianus libro 21 digestorum)*.

Eski Hukuk Dönemi'nde kabul edilen yegâne kayyımlık türü, XII Levha Kanunu ile öngörülen kanuni kayyımlıktır (*curator legitimi*)⁵¹. Kayyımların yetkilerini, doğrudan doğruya bir kanundan aldığı söz konusu dönemde akıl hastalarının hukuki ve cezai ehliyeti, herhangi bir hacir kararına gerek olmaksızın *ipso iure* kısıtlanmaktadır⁵². Dolayısıyla Eski Hukuk Dönemi'nde hastalık belirtilerinin görülmesiyle birlikte en yakın *agnatio* hısmı kanunen kayyım olmakta ve akıl hastası, bu kimsenin bir nevi *potestas*'ı altına girmektedir⁵³. Yakın *agnatio* hısımlarının bulunmaması veya kayyımlığa uygun olmaması halinde ise hâkimiyetin *gens* üyelerine ait olacağı kabul edilmiştir. Bu şekilde söz konusu dönemde, küçük bir tarım toplumunda yaşayan ve dar bir çevre içerisinde hayatını idame ettiren Romalılar açısından kişinin fiil ehliyetinin, resmi bir karar ve ilan süreci sonrasında kısıtlanmasına gerek görülmemiştir⁵⁴.

Klasik Hukuk Dönemi'nde ise kayyımların göreve geliş şekilleri ve yetkileri açısından çeşitli değişikliklere gidildiği gözlemlenmektedir. Bu dönemde öncelikle toplumsal açıdan yaşanan gelişim ve dönüşümün de etkisiyle birlikte *agnatio* hısımlarının yokluğu halinde *gens* üyelerinin otomatik olarak kayyım olabilme imkânı ortadan kaldırılmıştır⁵⁵. Bunun yerine *agnatio* hısımlarının hayatta olmaması veya bu görev için uygun görülmemeleri halinde *praetor*'lar ve eyalet valilerine kayyım atayabilme yetkisi tanınmıştır⁵⁶. Bu şekilde Klasik Hukuk Dönemi'nde *curator*

⁵¹ Paul Frédéric Girard, *Manuel élémentaire de droit romain* (Paris: Arthur-Rousseau, 1918), 228; Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, 330; Umur, *Roma Hukuku*, 475. Bu kayyımlara, yetkilerini kanundan almaları sebebiyle akıl hastası adına *Ius Civile*'nin şekli işlemleri de dâhil olmak üzere hukuki sonuç doğurabilecek tüm işlemleri yapabilme izni verilmiştir. Buckland, *Text-Book*, 170; Leage ve Prichard, *Leage's Roman Private Law*, 143.

⁵² George Mousourakis, *Fundamentals of Roman Private Law* (New York: Springer, 2012), 117, dn. 155; Güneş Ceylan, "Kayyımlık," 223; Umur, *Roma Hukuku*, 474; Tahiroğlu ve Erdoğan, *Roma Hukuku Dersleri*, 164.

⁵³ Schulz, *Classical Roman Law*, 197; Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, 331.

⁵⁴ Rosen, *Mental Illness*, 126.

⁵⁵ Kaser, *Roman Private Law*, 328; Schulz, *Classical Roman Law*, 197; Rosen, *Mental Illness*, 127.

⁵⁶ Girard, *Droit romain*, 228; Du Plessis, *Roman Law*, 148; Israelowich, "Physicians," 447. Bu dönemde, kimlerin kayyım olarak atanması gerektiği ile ilgili olarak da çeşitli kurallar öngörülmüştür. Öncelikle anne veya babadan birinin akıl hastalığına yakalanması halinde kayyım olarak erkek çocukların atanması gerektiği tavsiye edilmiştir. Bkz. *Dig. 27.10.2 (Paulus libro 1 de officio proconsulis)* "Sed et aliis dabit

legitimi'nin yanı sıra herhangi bir kanuna dayanmayan ancak *praetor* veya valiler tarafından atanan *curator honorarii*'ler ortaya çıkmıştır⁵⁷.

Dig. 27.10.13 (Gaius libro 3 ad edictum provinciale) “*Saepe ad alium e lege duodecim tabularum curatio furiosi aut prodigi pertinet, alii praetor administrationem dat, scilicet cum ille legitimus inhabilis ad eam rem videatur.*”

Genellikle akıl hastası ve müsriflerin bakımı bir kişiye XII Levha Kanunu gereğince bırakılmaktayken, *legitimus heres*'lerin bu işe uygun olmamasında olduğu gibi *praetor* başkalarını da tayin edebilir.

Gai. Ins. 1.198 “*Ex iisdem causis et in provinciis a praesidibus earum curatores dari volunt.*”

Aynı sebepten ötürü, eyaletlerde *curator*'lar kural olarak eyalet valisi tarafından atanır.

proconsul curatores, qui rebus suis superesse non possunt, vel dari iubebit, nec dubitabit filium quoque patri curatorem dari.” : “*Proconsul, kendi işleriyle ilgilenemeyen diğer kişiler için de curator atamalı veya atanmasını emretmeli ve bir baba için oğlunu kayyım olarak atamakta tereddüt etmemelidir.*” Ayrıca bkz. *Dig. 27.10.4 (Ulpianus libro 38 ad Sabinum)* “*Furiosae matris curatio ad filium pertinet...*” : “*Akıl hastası olan bir annenin kayyımlığı oğluna aittir...*” Bir kocanın, karısına kayyım atanması ise özellikle boşanma halinde malvarlıksal sorunların oluşabilme ihtimaline karşın önerilmemektedir. Bkz. *Dig. 27.10.14 (Papinianus libro quinto responsorum)* “*Virum uxori mente captae curatorem dari non oportet.*” : “*Akıl sağlığı yerinde olmayan bir kadına, kocası curator olarak atanmamalıdır.*” Ayrıca antik kaynaklarda, bazı meslekleri icra eden kişilerin de yaptıkları iş dolayısıyla kayyımlık faaliyetinde bulunamayacakları ifade edilmiştir. Nitekim hekim veya askerlerin mesleklerine devam ettikleri süre boyunca aynı zamanda *curator* olarak görev yapmalarına izin verilmemiştir. Bkz. Toohey, “*Madness in the Digest,*” 455.

⁵⁷ Salvatore Di Marzo, *Roma Hukuku*, çev. Ziya Umur (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1959), 225; Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, 331; Israelowich, “*Physicians,*” 447. Ayrıca bkz. *Ulp. Epit. 12.1* “*Curatores aut legitimi sunt, id est qui ex lege Duodecim Tabularum dantur, aut honorarii, id est qui a praetore constituuntur.*” : “*Curator*’lar ya kanunidir ki onlar XII Levha Kanunu gereğince tayin olmaktadır ya da *honorarii*’dir; zira onlar da *praetor* tarafından atanmaktadır.” Bu kayyımların yetkileri, yalnızca *Ius Honorarium* tarafından kabul edilen işlemleri yapabilmeleri sebebiyle *curator legitimi*’ye göre daha kısıtlıdır. Schulz, *Classical Roman Law*, 198; Leage ve Prichard, *Leage's Roman Private Law*, 143.

Klasik Hukuk Dönemi'nde kayyım tayin edebilme yetkisi *praetor* ve eyalet valilerinin yanı sıra bazı hallerde *senatus*'a da tanınmıştı⁵⁸. Fakat *senatus*'un bu yetkiyi kullanabilmesi, akıl hastası olan kişinin yüksek bir sınıftan gelen saygın bir birey olması koşuluna bağlanmıştır. Bu şekilde kişiler arasında bulunan toplumsal sınıf farklılıklarının hukuk alanına da yansıdığı görülmektedir⁵⁹.

Post Klasik Hukuk Dönemi'ne gelindiğinde ise muhtemelen hiçbir resmi karar olmadan doğrudan doğruya *agnatio* hısımlarının kayyım olarak atanmasındaki sakıncalar anlaşılmış ve kanuni kayyımlık olan *curator legitimus* kurumu tamamen ortadan kaldırılmıştır⁶⁰. Bu şekilde, *agnatio* hısımlarının dahi resmi bir işlem doğrultusunda tayin edilmesine karar verilmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen dönemden itibaren ilgili makamlar tarafından atanmayan kayyımların, akıl hastaları adına yapacağı işlemler geçerli olmayacaktır. *Iustinianus* Dönemi'nde de *curator dativus*'un (atanmış kayyımlık) tek geçerli kayyımlık türü olduğu teyit edilmiştir⁶¹.

Akıl hastalarına *curator* tayin edilmesi noktasında ele alınması gereken bir diğer husus, bu kişilere vasiyetname ile kayyım atanıp atanamayacağı konusudur. Roma Hukuku'nda küçüklere vasiyetname ile *tutor* atanmasında olduğu gibi akıl hastasına doğrudan doğruya bu şekilde *curator* atanması usulü kabul edilmemişti⁶². Nitekim aile babasının, akıl hastası olan çocuğuna, vasiyetinde kayyım olarak birini işaret etmesi halinde, bu tayinin hukuken

⁵⁸ King, "The *Cognitio* into Insanity," 39; Gazmuri, "Mentally Ill," 97.

⁵⁹ Bkz. Dig. 27.10.5 (*Gaius libro 9 ad edictum provinciale*) "*Curator ex senatus consulto constituitur, cum clara persona, veluti senatoris vel uxoris eius... curator constituitur distrahendorum bonorum gratia vel a praetore vel in provinciis a praeside.*" : "Bir senatör veya senatör karısı örneğinde olduğu gibi kişinin saygın biri olduğu durumlarda *curator*, *senatus consultum* ile atanır... [Diğer durumlarda] malvarlığının idaresi amacıyla *curator*, *praetor* veya eyaletlerde vali tarafından tayin edilir."

⁶⁰ Du Plessis, *Roman Law*, 148; Schulz, *Classical Roman Law*, 199; Leage ve Prichard, *Leage's Roman Private Law*, 143.

⁶¹ Gazmuri, "Mentally Ill," 96; Mousourakis, *Roman Private Law*, 117; Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, 331. Ayrıca bkz. *Ius. Ins.* 1.23.3 "...sed solent Romae praefectus urbis vel praetor et in provinciis praesides ex inquisitione eis dare curatores..." : "...Roma şehrinde genellikle *praefectus urbis* veya *praetor*, eyaletlerde ise valiler inceleme sonucunda kayyım tayin ederler..."

⁶² Oğuzoğlu, *Roma Hukuku*, 123; Leage ve Prichard, *Leage's Roman Private Law*, 143; Kaser, *Roman Private Law*, 328.

geçerli olabilmesi için *magistra*'nın veya valinin bu kişinin kayyımlığını onaylaması gerekmektedir⁶³.

Ius. Ins. 1.23.1 “Curator testamento non datur, sed datus confirmatur decreto praetoris vel praesidis.”

Vasiyet ile kayyım tayin edilebilmesi mümkün değildir. Ancak bu şekilde belirlenen kişinin *praetor* veya valinin kararıyla onaylanması gerekir⁶⁴.

Kayyımların çok dikkatli bir şekilde tayin edilmesi gerektiği üzerinde sıklıkla durulduğu da belirtilmelidir⁶⁵. Antik kaynaklarda, birçok kişinin özellikle haksız fiillerden kaynaklanan yaptırımlardan kaçınabilmek amacıyla hasta taklidi yapabileceği ima edilmiştir⁶⁶. Bu sebeple, kayyım atamadan önce *praetor* ve eyalet valilerine iyi bir araştırma yapmaları salık verilmektedir.

Dig. 27.10.6 (Ulpianus libro 1 de omnibus tribunalibus) “Observare praetorem oportebit, ne cui temere citra causae cognitionem plenissimum curatorem det, quoniam plerique vel furorem vel dementiae fingunt, quo magis curatore accepto onera civilia detrectent.”

⁶³ William Alexander Hunter, *A Systematic and Historical Exposition of Roman Law in the Order of a Code* (London: William Maxwell&Son, 1803), 733-734; Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, 331; Rosen, *Mental Illness*, 127; Umur, *Ders Notları*, 201.

⁶⁴ Benzer bir metin için bkz. *Dig. 27.10.16.pr. (Tryphoninus libro 13 disputationum) “Si furioso puberi quamquam maiori annorum viginti quinque curatorem pater testamento dederit, eum praetor dare debet secutus patris voluntatem: manet enim ea datio curatoris apud praetorem, ut rescripto divi Marci continetur.”*: “Babanın, vasiyetname ile yirmi beş yaşından büyük olan akıl hastası çocuğuna kayyım tayin etmesi halinde, *praetor* bu kişiyi babanın arzusu doğrultusunda onaylamalıdır. Zira ilahi *Marcus*’un *rescripta*’sında belirtildiği üzere bu hallerde dahi kayyım tayin etme yetkisi *praetor*’lara aittir.” Ayrıca bkz. *Cod. 70.7.5*.

⁶⁵ Trenchard-Smith, “Insanity,” 14, King, “The *Cognitio* into Insanity,” 108.

⁶⁶ *Dig. 1.18.14 (Macer libro 2 de iudiciis publicis) “Si tibi liquido compertum est Aelium Priscum in eo furore esse, ut continua mentis alienatione omni intellectu careat, nec subest ulla suspicio matrem ab eo simulatione dementiae occisam: potes de modo poenae eius dissimulare, cum satis furore ipso puniatur...”*: “Eğer gerçekten *Aelius Priscus*’un kalıcı şekilde aklı melekelerini kaybettiğini, tüm zihinsel yetilerinin eksik olduğunu (*omni intellectu careat*) ve annesini öldürdüğünde herhangi bir şüpheye mahal vermeyecek şekilde deli taklidi yapmadığını tespit ettiysen, zaten akıl hastası olması sebebiyle yeterince ceza çektiği için verilmesi gereken cezayı (*poena*) dikkate almayabilirsin...”

Praetor, kayyım atarken, olayla ilgili kapsamlı bir araştırma yaparak [konuyu] acele etmeden özenli bir şekilde ele almalıdır; çünkü birçok kişi kayyım atanması üzerine hâlihazırdaki yükümlülüklerini yerine getirmeyeceğini umarak *furiosus* ya da *dementia* taklidi yapmaktadır.

Görüldüğü üzere Roma Hukuku'nun hiçbir döneminde çağdaş hukukumuzdan farklı olarak ergin akıl hastalarına vasi atanması gerektiği prensibi kabul edilmemiştir⁶⁷. Zira Roma Hukuku'nda vesayet kurumu (*tutela*), kural olarak yalnızca *sui iuris* olup henüz erginlik çağına gelmemiş küçükler ile her yaştaki kadınların malvarlıklarını korumak amacıyla *auctoritas* yoluyla bu kişilerin eksik olan fiil ehliyetlerini tamamlamak üzere oluşturulmuş bir kurumdur⁶⁸.

⁶⁷ Akıl hastalığı bulunan *sui iuris* kişinin 25 yaşından küçük bir çocuk olması halinde kendisine *curator* değil, fakat *tutor* atanmaktadır. Güneş Ceylan, *Vesayet-Vesayet Hukuku*, 66-67; Toohey, "Madness in the Digest," 455; Umur, *Ders Notları*, 201. Ayrıca bkz. *Dig.* 26.1.3.pr. (*Ulpianus libro 37 ad Sabinum*) "*Qui habet tutorem pupillus vel pupilla si furere coeperint, in ea causa sunt, ut in tutela nihilo minus durent: quae sententia Quinti quoque Mucii fuit et a Iuliano probatur eoque iure utimur, ut cesset cura, si tutelae aetas indigeat...*" : "Vesayet altındaki küçük akıl hastalığına yakalanacak olursa, Quintus Mucius'a göre ve Iulianus'un da onayladığı üzere biz de aynı kurala uyarak diyebiliriz ki, küçüğün vesayet altına alınmasını gerektirecek yaş aralığında olması durumunda, akıl hastalığına yakalandığı için kayyım atanmasına gerek yoktur..."

⁶⁸ Güneş Ceylan, *Vesayet-Vesayet Hukuku*, 50. Türk Hukuku'nda TMK. m. 405 ve devamında savurganlık, alkol veya uyuşturucu bağımlılığı, kötü yaşama tarzı ya da malvarlığının kötü yönetilmesi sebebiyle kendisini veya ailesini darlık ya da yoksulluğa düşürme tehlikesine sokan kişiler ile başkalarının güvenliğini tehdit eden, bir yıl veya daha uzun süreli özgürlüğü bağlayıcı ceza alan ya da akıl hastalığı ve akıl zayıflığı nedeniyle işlerini göremeyen her erginin kısıtlanacağı karara bağlanmıştır. Bu bağlamda, haklarında kısıtlılık kararı alınması gereken ilgili kimselerin velayet altında bulunmamaları halinde vesayet altına gireceği ve kendilerine vesayet makamı tarafından bir vasi tayin edileceği kabul edilmiştir. Güneş Ceylan, *Vesayet-Vesayet Hukuku*, 52, dn. 108. Ayrıca Türk Hukuku açısından akıl hastalığı ve akıl zayıflığı bulunan kişilerin kısıtlanabilmesi için bu yönde resmi bir sağlık raporunun bulunması gerektiği de belirtilmelidir. Bu noktada Yargıtay, söz konusu kimselerin, tam teşekküllü bir devlet hastanesi veya Adli Tıp Kurumu'nun ilgili ihtisas kuruluna sevk edilerek muayenesinin yapılmasını ve muayene sonucunda verilecek karar üzerinden kısıtlamanın gerçekleştirilmesini şart koşmaktadır. Bkz. Y. 18. HD, E. 2012/7412, K. 2012/8343, 02.07.2012 (<https://www.lexpera.com.tr>, E.T. 06.07.2023) Çağdaş hukukumuzda kayyımların ise yalnızca belirli bir malvarlığının yönetilmesi, belirli bir işin görülmesi ya da belirli bir menfaatin korunmasını gerektiren durumların varlığı

Kayyımların ise kişinin kendi menfaatinin yanı sıra dâhil olunan ailenin ve hatta toplumun da menfaatinin korumak üzere atanmaları esastır. Dolayısıyla ergenlik çağına gelmiş *sui iuris* bir akıl hastasının hem kendisinin ve ailesinin malvarlığını hem de içinde bulunduğu toplumun menfaatlerini tehlikeye atabilecek potansiyelde olması sebebiyle bu kimselerin kayyım gözetimi altında tutulmasına karar verilmiştir⁶⁹.

V. FİİL EHLİYETİNİN KISITLANMASININ HUKUKİ SONUÇLARI

Öncelikle, fiil ehliyeti kısıtlanan akıl hastalarının geçerli bir hukuki işleme taraf olabilmemesinin, kayyımlar tarafından o işlemin bizzat akıl hastası adına yapılması şartına bağlandığı ifade edilmelidir⁷⁰. Öte yandan, kayyımların akıl hastaları adına her tür işlemi yapmalarına da izin verilmemiştir. Ayrıca bazı hallerde, bizzat akıl hastasının kendi fiilleri sonucunda çeşitli hukuki işlemlere taraf olabilmesine imkân sağlanmıştır. Kanaatimizce, tüm bu hususlar ışığında konunun, günümüz ifadeleri ile aile hukuku, borçlar hukuku ve eşya hukuku kapsamında ayrı ayrı incelenmesi faydalı olacaktır.

A. Aile Hukuku Açısından

Akıl hastalığı sebebiyle fiil ehliyetinin kısıtlanması, bireylerin aile hukuku açısından işlem kabiliyetlerini çeşitli açılardan etkilemektedir. Ancak öncelikle belirtilmelidir ki bir aile babasına, akıl hastalığından dolayı kayyım tayin edilmesi, bu kişinin aile evlatları üzerinde sahip olduğu *potestas* ile karısı üzerindeki *manus*'u ortadan kaldırmamaktadır. Bu durumda yalnızca söz konusu kurumların içeriğinde yer alan bazı hak ve yetkilerin bizzat aile babası tarafından kullanılması yasaklanmaktadır⁷¹.

Dig. 1.6.8.1 (Ulpianus libro 26 ad Sabinum) “Adeo autem retinet ius potestatis pater furiosus, ut et adquiratur illi commodum eius, quod filius adquisivit.”

halinde atanabilmeleri söz konusudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Alper Gümüş, *Türk Medeni Hukukunda Kayyımlık* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2006), 1-2 vd.

⁶⁹ Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku*, 217.

⁷⁰ Girard, *Droit romain*, 229.

⁷¹ Gazmuri, “Mentally Ill,” 96.

Ayrıca akıl hastası bir babanın sahip olduğu *potestas*, varlığını sürdürmeye devam eder. Bu yüzden erkek evlatlar tarafından kazanılanlar yine ona aittir.

Babanın, aile evlatları veya kölelerine hastalığın ortaya çıkmasından önce verdiği *peculium*'lar da geçerli bir şekilde varlığını sürdürmektedir⁷². *Peculium* verilmeden hastalığa yakalanılması halinde ise kayımlara, kişinin köle ya da aile evlatlarına akıl hastası adına *peculium* tahsis edebilme yetkisi tanınmıştır⁷³. Akıl hastalığı ile birlikte köleler üzerinde sahip olunan *dominium* yetkisi de sona ermemektedir. Bu noktada, yalnızca bu kimselerin malvarlığına dâhil olan köleleri idare etme yetkisi kayımlara bırakılmaktadır. Fakat kayımlara, her ne kadar köle alıp satma veya *peculium* tahsis etme yetkileri tanınsa da köleleri âzat etme yetkisi verilmemiştir⁷⁴.

Akıl hastalığının, kişinin evlenme ehliyeti üzerinde de çeşitli etkileri bulunmaktadır. Nitekim taraflardan birinin akıl hastası olması, Roma Hukuku'nda kabul edilen evlilik engellerinden biridir⁷⁵. Zira evlilik birliğinin kurulabilmesi için her iki tarafın da rızasının bulunması gerekmektedir⁷⁶. Bir

⁷² Trenchard-Smith, "Insanity," 16; Gardner, *Being a Roman Citizen*, 173.

⁷³ Dig. 15.1.24 (*Ulpianus libro 26 ad Sabinum*) "*Curator furiosi administrationem peculii et dare et denegare potest tam servo furiosi quam filio.*" : "Akıl hastasına tayin edilen kayyım, akıl hastasının köle veya erkek çocuklarına *peculium* verilmesi veya verilmesinin reddedilmesi yetkilerine sahiptir."

⁷⁴ Gazmuri, "Mentally Ill," 96. Ayrıca bkz. Dig. 40.1.13 (*Pomponius libro 1 ex Plautio*) "*Servus furiosi ab adgnato curatore manumitti non potest, quia in administratione patrimonii manumissio non est...*" : "Akıl hastasının kölesi o kişiye kayyım olarak tayin edilmiş *agnatio* hısmı tarafından âzat edilemez; zira köle âzat etme yetkisi malvarlığı idaresine dâhil değildir..."

⁷⁵ Sevil Yıldız, "Roma Hukukunda Evlenme Engelleri," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 69, 2 (2020): 884-898.

⁷⁶ Seldağ Güneş Ceylan, *Roma Hukukunda Evlenme (Matrimonium)* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2010), 60-61. Ayrıca bkz. Dig. 23.2.2 (*Paulus libro 35 ad edictum*) "*Nuptiae consistere non possunt nisi consentiant omnes...*" : "Tüm tarafların rızası olmadan evlilik gerçekleşemez..." *Aileni iuris*'lerin evlenebilmesi için ise tarafların rızasının yanı sıra aile babasının da evliliğe rıza göstermesi gerekmektedir. Kudret Ayiter, *Roma Hukuku Dersleri: Aile Hukuku* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 10; Bahattin Aras, "Roma Hukukunda Evlenme ve Boşanma (Divortium)," *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 18, 2 (2010): 225-226. *Ius. Ins.* 1.10. "*Iustas autem nuptias inter se cives Romani contrahunt, qui secundum praecepta legum coeunt, masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, sive patresfamilias sint sive filiifamilias, dum tamen filiifamilias et consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt.*" : "Hem aile babaları hem de aile evlatları açısından, buluş çağına

tarafın akıl hastalığı devam ederken yaptığı işlemlerin anlam ve sonuçlarını kavrayabilme kapasitesi bulunmadığı için evlenme hususunda verdiği irade beyanı hükümsüz olacağı gibi gerçekleştirilen evlilik de kesin olarak hükümsüzdür⁷⁷. Ancak bu noktada önemle belirtilmelidir ki evliliğin hükümsüz olması, taraflardan birinin aklı melekelerinin evlilik birliğinin kuruluş aşamasında mevcut olmamasına bağlıdır. Zira evlilik gerçekleşikten sonra karı veya kocanın akıl hastalığına yakalanması durumunda sonradan ortaya çıkan akıl hastalığı evliliği geçersiz hale getirmemektedir⁷⁸.

Dig. 23.2.16.2 (Paulus libro 35 ad edictum) “Furor contrahi matrimonium non sinit, quia consensu opus est, sed recte contractum non impedit.”

Aklıl hastalığı evlilik ilişkisinin kurulmasını engeller, zira bunun için rıza gereklidir; lâkin geçerli bir biçimde kurulmuş olanları sona erdirmez⁷⁹.

gelmiş kadın ve erkek Roma vatandaşlarının, kanun hükümlerine uygun olarak birleşmesi ile evlilik meşru bir biçimde gerçekleşmiş olur; lâkin aile evlatları ayrıca hâkimiyeti altında bulundukları babalarının da rızasını almak mecburiyetindedir.” Klasik Hukuk Dönemi açısından tartışmalı olmakla birlikte *Iustinianus* Dönemi’nde aile babasının akıl hastalığına yakalanması halinde kız veya erkek evladın evlenebilmesi için rızasının aranmayacağı hükme bağlanmıştır. Zira bu dönemde evlenmenin kamu yararına dayandığı (*publica nuptiarum utilitas*) görüşü egemendir. Bkz. Güneş Ceylan, *Evlenme*, 76; Yıldız, “Evlenme Engelleri,” 898; Gardner, *Being a Roman Citizen*, 174-175. *Ius. Ins.* 1.10 “...an furiosi filia nubere aut furiosi filius uxorem ducere possit? cumque super filio variabatur, nostra processit decisio, qua permissum est ad exemplum filiae furiosi filium quoque posse et sine patris interventu matrimonium sibi copulare secundum datum ex constitutione modum... : “Bir akıl hastasının kız veya erkek çocuğunun evlenmesi mümkün müdür? Erkek çocuğu hususunda fikirler bölünmüş olduğundan, aldığımız bir kararla, akıl hastasının kızı gibi akıl hastasının oğlunun da emirnamemizde gösterdiğimiz şekilde babasının rızasına gerek olmaksızın evlenebilmesine izin verdik.” Ayrıca bkz. *Cod. Ius.* 5.4.25.

⁷⁷ Güneş Ceylan, *Evlenme*, 111; Cousin, *Des incapacités*, 14.

⁷⁸ Ibid, 111; Pervin Somer, “Dar Anlamda Roma Aile Hukukunun Esasları,” *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1, 2 (2002): 159; Yıldız, “Evlenme Engelleri,” 898.

⁷⁹ Muhtemelen Hristiyanlığın da etkisiyle hukuken olduğu kadar etik olarak da çiftlerin birbirlerinin talihsizliklerini paylaşarak evlilik hayatlarına devam etmeleri gerektiği salık verilmişti. Trenchard-Smith, “Insanity,” 8-9. Ayrıca bkz. *Dig. 24.3.22.7 (Ulpianus libro 33 ad edictum) “...quid enim tam humanum est, quam ut fortuitis casibus mulieris maritum vel uxorem viri participem esse?...”* : “Bir karı veya kocanın

Akıl hastalığının evlilik birliği devam ederken ortaya çıkması halinde evliliğin sona ermeyeceğine dair söz konusu kural mutlak değildir. Nitekim akıl hastalığının şiddeti ve evliliği çekilmez hale getirip getirmediği hususları dikkate alınarak bazı durumlarda boşanmanın mümkün olabileceği kabul edilmiştir⁸⁰. Ancak bu halde dahi evlilik, *Ius Civile* açısından doğrudan doğruya son bulmamakta ve ilgili kişinin boşanma yönündeki beyanı (*repudium*) gerekmektedir.

Dig. 24.3.22.7 (Ulpianus libro 33 ad edictum) “Si maritus vel uxor constante matrimonio furere coeperint, quid faciendum sit, tractamus. Et illud quidem dubio procul observatur eam personam, quae furore detenta est, quia sensum non habet, nuntium mittere non posse. An autem illa repudianda est, considerandum est. Et si quidem intervallum furor habeat vel perpetuus quidem morbus est, tamen ferendus his qui circa eam sunt, tunc nullo modo oportet dirimi matrimonium... Sin autem tantus furor est, ita ferox, ita perniciosus, ut sanitatis nulla spes supersit, circa ministros terribilis, et forsitan altera persona vel propter saevitiam furoris vel, quia liberos non habet, procreandae subolis cupidine tenta est: licentia erit compoti mentis personae furenti nuntium mittere, ut nullius culpa videatur esse matrimonium dissolutum neque in damnum alterutra pars incidat.”

Eğer karı veya kocadan biri evlilik sırasında akıl hastalığına yakalanırsa ne yapılabileceğini gözden geçirelim. Öncelikle belirtmek gerekir ki akıl hastalığından muzdarip olan tarafın aklı melekeleri yerinde olmadığı için boşanmayı talep edemeyeceği konusunda şüphe yoktur. Ancak yine de bu şartlar altında kadından boşanma imkânının olup olmadığı dikkate alınmalıdır. Nitekim eğer akıl hastalığının iyileştiği zamanlar oluyorsa veya hastalık sürekli olmakla birlikte kadınla birlikte yaşayanlar açısından katlanılabilir bir düzeydeyse bu durumlarda evliliğin sona erdirilmesi mümkün değildir... Bununla birlikte, akıl hastalığının oldukça ağır, şiddetli ve iyileşme umudu bulunmayan tehlikeli bir seviyede olması ve etrafındakiler açısından endişeye sebep olması halinde, sağlıklı olan diğer tarafın ister hastalığın şiddetinden isterse de çocuğu olmaması sebebiyle bu yöndeki temennisinden

birbirlerinin beklenmedik talihsizliklerini paylaşması kadar yüce başka bir davranış ne olabilir ki?...”

⁸⁰ Cousin, *Des incapacités*, 15; Gardner, *Being a Roman Citizen*, 176; Toohey, “Madness in the Digest,” 457.

kaynaklı olarak boşanabilmesine izin verilecektir. Bu şekilde sona eren bir evlilik, hiç kimsenin kusuru olarak görülmeyecek ve hiçbir taraf herhangi bir zarara uğramayacaktır.

İlgili metinden de anlaşılacağı üzere, akıl hastalığının evlilik birliğini çekilmez kılacak derecede şiddetli olması halinde sağlıklı tarafın, hastalıktan muzdarip olan kişinin veya kayyımın ya da aile babasının rızasına gerek olmadan tek taraflı bir irade beyanıyla boşanabileceği belirtilmektedir⁸¹. Benzer bir olaya *Digesta*'da şu şekilde yer verilmiştir:

Dig. 24.2.4 (Ulpianus 26 ad sabinum) "Iulianus libro octavo decimo digestorum quaerit an furiosa repudium mittere vel repudiari possit. et scribit furiosam repudiari posse, quia ignorantis loco habetur: repudiare autem non posse neque ipsam propter dementia, neque curatorem eius, patrem tamen eius nuntium mittere posse..."

Iulianus kendi derlemesinin on sekizinci kitabında akıl hastası bir kadının (*furiosa*), kocasını boşayıp boşayamayacağı veya kendisinden boşanılma ihtimalinin olup olmadığı konusunu sorgulamış ve akıl hastası kadından tek taraflı olarak boşanılabilirliği; zira kadının konu hakkında hiçbir fikri olmayan bir kişiyle aynı durumda olduğunu belirtmiştir. Fakat ne kadının kendisi ne de *curator* akıl hastalığından (*dementia*) dolayı boşanma beyanında bulunamaz; bunu ancak onun yerine babası yapabilir...

Metinde, kadının evlilik birliği devam ederken akıl hastalığına yakalanması durumunda erkek eşin tek taraflı bir beyanla (*repudium*) kendisine herhangi bir kusur yüklenmeksizin evliliği sona erdirebileceği ifade

⁸¹ Bu metnin, Klasik Hukuk Dönemi'ne ait olmayıp *interpolatio* yoluyla *Digesta*'ya eklenmiş olması muhtemeldir. Nitekim Klasik Hukuk Dönemi'nde, boşanmanın belirli bir sebebe dayanmasına lüzum yoktur. Ancak Post Klasik Hukuk Dönemi'nden itibaren, Hristiyanlığın da etkisiyle "Tanrı'nın birleştirdiğini kul bozamaz" şeklindeki anlayışın bir yansıması olarak boşanmaların sebebe bağlı olması gerektiği prensibi kabul edilmiş ve sebepsiz yapılan boşanmalar her ne kadar geçerli kabul edilse de birtakım maddi yaptırımlara bağlanmıştır. Bkz. Gardner, *Being a Roman Citizen*, 176; Fulya İlçin Gönenç, "Roma Hukukunda Boşanma (Divortium)," *AÜEHFD* 7, 1-2 (2003): 652. *Iustinianus* Dönemi'nde de boşanma sebeplerinin sınırlandırılması prensibinden vazgeçilmemiştir. Bu ilkeden hareketle, taraflardan birinin akıl hastalığına yakalanması durumunda boşanmak isteyen kimsenin herhangi bir maddi yaptırımla karşılaşmaması, hastalığın, şiddetli ve evlilik birliğini çekilmez kılacak nitelikte olması şartına bağlanmıştır.

edilmiştir. Ancak sağlıklı olan kocanın, evliliği devam ettirmek niyetinde olması, fakat akıl hastası kadın tarafının boşanmayı istemesi halinde bu yetkinin yalnızca aile babasında olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla *curator*'a, tayin olduğu kişi adına boşanma beyanında bulunma yetkisinin tanınmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır⁸².

Ulpianus tarafından aktarılan daha dramatik bir olayda ise şiddetli bir akıl hastalığına yakalanan karısının tedavisini ihmal eden, kendisine hiçbir şekilde ilgi göstermeyip kötü davranan bir kocanın yalnızca çeyizden faydalanmak amacıyla boşanmayarak durumu suistimal etmesi anlatılmaktadır⁸³. Söz konusu metinden, akıl hastalığına yakalanan kadın açısından boşanmayı talep edebilecek yegâne kişi olan aile babasının da hayatta olmadığı anlaşılmaktadır⁸⁴. Bu durumda, kocanın boşanmaya yanaşmaması sebebiyle zorda kalan eş açısından *curator*'a ve kadının yakın hısımlarına, karşı tarafı bir nevi yardım nafakası yükümlülüğü altına sokabilmek amacıyla *magistra*'ya başvuru imkânı tanınmıştır⁸⁵. Çeyizin, buna rağmen müsrif bir şekilde harcanacağı ve suistimal edileceği yönünde güçlü emareler olması

⁸² Gardner, *Being a Roman Citizen*, 176-177.

⁸³ Dig. 24.3.22.8 (*Ulpianus 33 ad edictum*) “*Sin autem in saevissimo furore muliere constituta maritus dirimere quidem matrimonium calliditate non vult, spernit autem infelicitatem uxoris et non ad eam flectitur nullamque ei competentem curam inferre manifestissimus est, sed abutitur dotem: tunc licentiam habeat vel curator furiosae vel cognati adire iudicem competentem, quatenus necessitas imponatur marito omnem talem mulieris sustentationem sufferre et alimenta praestare et medicinae eius succurrere et nihil praetermittere eorum, quae maritum uxori adferre decet secundum dotis quantitatem. Sin vero dotem ita dissipaturus ita manifestus est, ut non hominem frugi oportet, tunc dotem sequestrari, quatenus ex ea mulier competens habeat solacium una cum sua familia...*” : “Bununla birlikte, kadının, en şiddetli akıl hastalıklarından birine maruz kalmasına rağmen kocanın kurnazca saiklerle evliliği sonlandırmaya yanaşmayıp karısının talihsiz durumunu hor görerek ona hiç ilgi göstermediği ve gereken bakımı sağlamayarak yalnızca çeyizini suistimal ettiği bir durumda hem *curator*'un hem de ilgili akrabaların; kocanın karısına ilgi göstermesi, beslenmesine yardımcı olması, ilaçlarını tedarik etmesi ve aldığı çeyiz miktarına oranla karısı için yapması gereken hiçbir şeyi ihmal etmemesini sağlayabilmek amacıyla mahkemeye başvurmaya hakkı vardır. Ancak yine de kocanın, çeyizi olması gerektiği ölçüde değil de tamamen müsrif bir şekilde harcayacağı bariz ise bu durumda *dos*'a el konularak karısı ve ailesinin geçimi için gerekli olan miktar ayrılacaktır...”

⁸⁴ Gardner, *Being a Roman Citizen*, 177.

⁸⁵ Nurcan İpek, “Roma Hukukunda Yardım Nafakası Yükümlülüğü,” *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 19, 3, (2013): 288.

halinde ise son çare olarak *dos* üzerine tedbir konacağı ve kadın ile kölelerine gerekli miktarın bizzat temin edileceği belirtilmiştir.

B. Borçlar Hukuku Açısından

1. Sözleşmelerden Doğan Borç İlişkileri Bakımından

Akıl hastalarının işledikleri fiilin hukuki anlam ve sonuçlarını kavrayabilme yetenekleri bulunmadığı için sağlıklı bir iradeye sahip olmaları da söz konusu değildir. Sözleşmeden doğan borç ilişkilerinde ise her şeyden önce taraflar arasında irade uyuşmasının (*consensus*) bulunması şarttır⁸⁶. Bu kapsamda, akıl hastalarının iradelerine hukuki sonuç bağlanmadığı için hiçbir *contractus* ya da *pactum*'a borçlu ya da alacaklı olarak taraf olabilmelerine izin verilmemiştir⁸⁷. İradenin hukuki sonuç doğurabilmesi açısından sözlü veya yazılı bir şekilde beyan edilmesinin gerektiği durumlarda her ne kadar akıl hastası bu yönde bir beyanda bulunmuş olsa da iç iradenin oluşumu aşamasında sakatlık bulunduğu için bu kişilerin beyanları geçerlilik kazanmayacaktır. Dolayısıyla akıl hastaları ile yapılan tüm sözleşmeler doğrudan doğruya hükümsüzdür⁸⁸. Bu noktada örneğin, bir akıl hastası tarafından borçlu ya da alacaklı sıfatıyla *stipulatio* yapılması halinde kayyım işleme önceden izin veya sonradan onay verse dahi yapılan işlem hiçbir

⁸⁶ Belgin Erdoğan, *Roma Borçlar Hukuku Dersleri*, (İstanbul: Der Yayınları, 2005), 48. Roma Hukuku açısından rızai sözleşmeler ile *pactum*'lar dışında kalan çeşitli sözleşmelerin kurulabilmesi için yalnızca *consensus*'un varlığı yeterli değildir. Gerçekten de aynı ya da isimsiz sözleşmeler bakımından, malın karşı tarafa teslim edilmesi, sözlü veya yazılı sözleşmeler için ise bu yönde beyanlarda bulunulması gereklidir. Ancak taraflar arasında *consensus*'un bulunmasının tüm sözleşmeler açısından öncelikli kurucu şart olduğu belirtilmelidir. Bir örnek olarak bkz. *Dig. 44.7.3.1 (Paulus libro 2 institutionum)* “*Non satis autem est dantis esse nummos et fieri accipientis, ut obligatio nascatur, sed etiam hoc animo dari et accipi, ut obligatio constituatur...*” : “Yalnızca bir miktar paranın verilmesi ve teslim alınmasıyla borç ilişkisi kurulamaz. Ayrıca paranın bu yönde bir niyetle verilmesi ve teslim alınması gerekir...”

⁸⁷ Cousin, *Des incapacités*, 41. Ayrıca bkz. *Gai. Ins. 3.106* “*Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intellegit, quid agat.*” : “Bir akıl hastası yaptığı işin ne olduğunu idrak edemediği için herhangi bir hukuki işlemde bulunamaz.”

⁸⁸ W. G. H. Cook, “Mental Deficiency and the English Law of Contract,” *Columbia Law Review* 21, no. 5 (1921): 427. Karşı tarafın iyiniyetli bir şekilde işlem yaptığı kişinin akli melekelerinin yerinde olduğunu düşünmesi halinde dahi sözleşmeye geçerlilik kazandırılması mümkün değildir. Bkz. Schulz, *Classical Roman Law*, 198. Ayrıca bkz. *Dig. 41.4.2.16 (Paulus libro 54 ad edictum)*.

şekilde geçerlilik kazanmayacaktır⁸⁹. Sözleşmenin geçerli olarak kurulabilmesinin tek yolu kayyımın, bu işlemi hastalıktan muzdarip olan kişi adına bizzat kendisinin yapmasıdır.

Dig. 44.7.1.12 (Gaius libro 2 aureorum) “Furiosum, sive stipulatur sive promittat, nihil agere natura manifestum est.”

Akıl hastasının *stipulatio* veya *promissum* yapması halinde bu işlemlerin hükümsüz olacağı açıktır.

Akıl hastalarının aklî melekelerini geri kazandığı ara dönemlerde (*lucida intervalla*) ise kayyıma gerek olmaksızın bu kimseler tarafından yapılan tüm işlemler geçerlidir⁹⁰.

2. Sözleşme Benzerlerinden Doğan Borç İlişkileri Bakımından

Roma Hukukunda, karşılıklı tarafların uygun iradelerine dayanmadığından *contractus* veya *pactum* olarak tanımlanmamakla birlikte sözleşmelerden doğanlar ile benzer şekilde borç doğuran ve sözleşme benzerleri (*quasi contractus*) olarak adlandırılan bir borç kaynağı daha bulunmaktadır⁹¹. Bu şekilde bir borç ilişkisinin kurulabilmesi için herhangi bir irade açıklamasına gerek olmadığından akıl hastalarının da *quasi contractus*'lar aracılığıyla yerine göre borçlu veya alacaklı olabileceği kabul edilmiştir⁹². Örneğin, *quasi contractus* olarak kabul edilen sebepsiz zenginleşme veya müşterek mülkiyet hükümleri gereğince akıl hastasının borçlu ya da alacaklı konumuna gelebilmesi mümkündür⁹³. Bu bakımdan, bir akıl hastasının *mutuum* kapsamında üçüncü bir kişiye ödünç para vermesi halinde sözleşme, irade uyuşması bulunmadığı için geçersizdir⁹⁴. Dolayısıyla

⁸⁹ Fırat Korkmaz, “Roma Hukukunda Stipulatio” (Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 70.

⁹⁰ Ayiter ve Koschaker, *Roma Hukukunun Ana Hatları*, 94; Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku*, 212; Söğütü, *Roma Özel Hukuku*, 257; Üçer, *Roma Hukukuna Giriş*, 180; Buckland, *Text-Book*, 170; Leage ve Prichard, *Leage's Roman Private Law*, 143; Melville, *Principles of Roman Law*, 94; Umur, *Roma Hukuku*, 475; Petit, *Droit romain*, 144; Mousourakis, *Roman Private Law*, 117, dn. 158; Gazmuri, “Mentally Ill,” 97; Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, 331; Berger, *Dictionary*, 342.

⁹¹ Tükan Rado, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2018), 133; Bülent Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, (İstanbul: Der Yayınları, 2016), 280; Mustafa Dural, “Roma Hukukunda Akit Benzerleri,” *İstanbul Hukuk Mecmuası* 33, 3-4 (1967): 257-258.

⁹² Cousin, *Des incapacités*, 41.

⁹³ Ibid, 41-42.

⁹⁴ Hyllkje de Jong, “The development of Enrichment Liability: Byzantine Law in the Teachings of the Digest of Stephanus,” *Fundamina* 16, no. 1 (2010): 31, dn. 19.

verilen miktarın *mutuum*'dan kaynaklanan davalar vasıtasıyla istenebilmesine imkân yoktur. Böyle bir durumda paranın da harcanması halinde borç verilen kişiden ödünç miktarı, sebepsiz zenginleşme hükümlerine dayanılarak *condictio* ile talep edilebilir⁹⁵.

Dig. 44.7.24.pr. (Pomponius libro singulari regularum) “Si a furioso, cum eum compotem mentis esse putarem, pecuniam quasi mutuam acceperim eaque in rem meam versa fuerit, condictio furioso adquiretur: nam ex quibus causis ignorantibus nobis actiones adquirentur, ex isdem etiam furiosi nomine incipit agi posse...”

Eğer bir akıl hastasından aklî melekelerinin yerinde olduğunu varsayarak *mutuum* yapmışız gibi borç alır ve kendi işlerine harcarsam, bu halde akıl hastasına *condictio* tanınır. Zira bazı durumlarda dava hakkı bizim durumdan haberimiz dahi olmadan elde edilir. Bu sebeple belirli durumlarda akıl hastaları adına böyle davalar açılabilir...

Aklî hastasının, hastalık süresi boyunca bizzat borçlu veya alacaklı olabileceği bir diğer husus, tesadüfen oluşan müşterek mülkiyet hükümlerinden kaynaklanmaktadır. *Communio incidens* adı verilen bu hallerde, tarafların iradesinin dışında kalan bazı sebeplerle birkaç kişi arasında müşterek mülkiyet kurulmaktadır⁹⁶. Bu durum, malların karışması gibi maddi bir sebepten kaynaklanabileceği gibi muayyen mal vasiyeti veya miras gibi çeşitli hukuki sebeplerle de meydana gelebilmektedir⁹⁷. Böyle bir durumda, ortaklardan her biri, diğerlerine karşı hissesine düşen meblağ ile sınırlı olmak üzere ortak mala yapılan masrafları ödemek ile yükümlüdür⁹⁸. Bu kapsamda, akıl hastasının da müşterek mülkiyet ile borç altına girebileceği kabul edilmiş ve üçüncü kişilerin ortak mala yaptığı masrafların bu kişilerden de talep edilebileceği sonucuna varılmıştır⁹⁹.

Dig. 44.7.46 (Paulus libro 7 ad Plautium) “Furiosus et pupillus, ubi ex re actio venit, obligantur etiam sine curatore vel tutoris auctoritate,

⁹⁵ Para ya da alınmış eşyanın harcamamış veya tüketilmemiş olması halinde ise akıl hastasının şahsında *rei vindicatio* davasını açabilme imkânı da doğardı. Benzer yönde bkz. De Jong, “The development of Enrichment Liability,” 31, dn. 19.

⁹⁶ Ayiter ve Koschaker, *Roma Hukukunun Ana Hatları*, 259; Di Marzo, *Roma Hukuku*, 466.

⁹⁷ Dural, “Akit Benzerleri,” 270; Söğütlü, *Roma Özel Hukuku*, 537.

⁹⁸ Rado, *Borçlar Hukuku*, 136.

⁹⁹ Tesadüfi müşterek mülkiyet halinde, kârın ve zararın istenilmesi ya da yapılan masraflara iştirak edilmesi, *actio communi dividundo* ile sağlanmaktadır. Dural, “Akit Benzerleri,” 270; Berger, *Dictionary*, 342.

veluti si communem fundum habeo cum his et aliquid in eum impendero vel damnum in eo pupillus dederit: nam iudicio communi dividundo obligabuntur.”

Bir akıl hastası ve küçüğün, davanın, malın bizzat kendisinden kaynaklandığı durumlarda kayyımın ya da vasisinin müdahalesi olmaksızın borç altına girebilmesi mümkündür. Nitekim bunlardan biriyle birlikte, arazi üzerinde müşterek mülkiyete sahip olmam ve [araziye] masraf yapmam halinde ya da küçüğün buraya zarar vermesi durumunda, bunlar, *communi dividundo* ile sorumlu olacaklardır.

3. Haksız Fiillerden Doğan Borç İlişkileri Bakımından

Haksız fiiller hem Roma Hukuku hem de modern hukuklar açısından en önemli borç kaynaklarından birini oluşturmaktadır¹⁰⁰. En genel şekliyle, bir kimsenin menfaatinin, hukuka aykırı olarak ihlal edildiği haksız fiiller ile temel olarak zarar gören ile fail arasında bir miktar para cezasının ödenmesini zorunlu kılan bir borç ilişkisi kurulmaktadır¹⁰¹. Fakat bir kimsenin menfaatini ihlal eden her fiil, haksız fiil olarak nitelendirilmemiştir. Gerçekten de bir fiilin bu kapsamda ele alınabilmesi için öncelikle hukuka aykırı olması, fiil sonucunda bir zarar meydana gelmiş olması, fiil ile meydana gelen sonuç arasında bir illiyet bağı bulunması ve son olarak da fiilin bir kimseye isnat edilebilir olması gerekmektedir¹⁰². Bahsi geçen son şart olan fiilin bir kimseye isnat edilebilir olması; fiili işleyen kişinin bu eyleminden dolayı sorumlu tutulabilmesi veya zararı tazmin etmekle yükümlü kılınabilmesi anlamına gelmektedir¹⁰³. Bu noktada akıl hastalarının, işledikleri fiilin kapsamını ve bu olay dolayısıyla meydana gelebilecek sonuçları idrak edebilecek kapasitede olmamaları sebebiyle kusurlu sayılabilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla akıl hastalarına kusur (*culpa*) isnat edilemediği için haksız fiil işleyebilme ehliyetleri bulunmamaktadır¹⁰⁴. Bu sebeple gerek *furtum* gerek *damnum*

¹⁰⁰ Dig. 44.7.4 (Gaius libro 3 aureorum) “Ex maleficio nascuntur obligationes, veluti ex furto, ex damno, ex rapina, ex iniuria...” : “Borç ilişkisi, *furtum*, *damnum* [iniuria datum], *rapina* ve *iniuria* olmak üzere haksız fiillerden de kaynaklanabilir...”

¹⁰¹ Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, 300.

¹⁰² Rado, *Borçlar Hukuku*, 42-43; Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku*, 284-287 vd; Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, 301-302.

¹⁰³ Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku*, 287.

¹⁰⁴ Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, 302; Rado, *Borçlar Hukuku*, 143; Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku*, 291-292; Cousin, *Des incapacités*, 42-43.

iniuria datum gerekse de *rapina* ya da *iniuria*'dan dolayı bu kişilerin haksız fiil borçlusu haline gelmeleri söz konusu değildir¹⁰⁵.

Dig. 47.10.3.1 (Ulpianus libro 56 ad edictum) "Sane sunt quidam, qui facere non possunt, ut puta furiosus et impubes, qui doli capax non est: namque hi pati iniuriam solent, non facere."

Şüphesiz, haksız fiil işleyemeyen bazı kişiler de vardır. Şöyle ki, her ne kadar bir akıl hastası ve suç işlemeye muktedir olmayan bir küçüğe karşı haksız fiil işlenebilirse de kendileri bizzat bunu gerçekleştiremez¹⁰⁶.

Roma Hukuku'nda akıl hastalarının, hastalık süresinde işledikleri haksız fiillerinden dolayı bizzat sorumlu olmayacakları prensibi kabul edilmiş olsa da bu fiiller sonucunda ilgili kişileri gözetmekle yükümlü olan kayyımlar sorumlu tutulmuş olabilir¹⁰⁷. Ancak bu halde kayyımın şahsında doğan borç, haksız fiil sebebinden değil, akıl hastasının bakım ve gözetim yükümlülüğünü ihmal etmesinden kaynaklanmaktadır.

Dig. 1.18.14 (Macer libro 2 de iudiciis publicis) ...Et tamen diligentius custodiendus erit ac, si putabis, etiam vinculo coercendus, quoniam tam ad poenam quam ad tutelam eius et securitatem proximorum pertinebit... Cum autem ex litteris tuis cognoverimus tali eum loco atque ordine esse, ut a suis vel etiam in propria villa custodiatur: recte facturum nobis videris, si eos, a quibus illo tempore observatus esset, vocaveris et causam tantae neglegentiae excusseris et in unumquemque

¹⁰⁵ Schulz, *Classical Roman Law*, 198; Rosen, *Mental Illness*, 129; Israelowich, "Physicians," 449; Trenchard-Smith, "Insanity," 9-10.

¹⁰⁶ Benzer bir metin için bkz. *Dig. 9.2.5.2. (Ulpianus libro 18 ad edictum) "Et ideo quaerimus, si furiosus damnum dederit, an legis Aquiliae actio sit? Et Pegasus negavit: quae enim in eo culpa sit, cum suae mentis non sit? Et hoc est verissimum. Cessabit igitur Aquiliae actio, quemadmodum, si quadrupes damnum dederit, Aquilia cessat, aut si tegula ceciderit..."* : "Ve bu yüzden soralım, eğer bir akıl hastası zararda bulunursa, *Lex Aquiliae*'nin uygulanma imkânı var mıdır? *Pegasus* bunu reddeder; zira temyiz kudretine hâiz olmayan bir kişiyi kusurlu sayabilmek nasıl mümkün olabilir? Bu tamamen doğru bir yorumdur. *Aquiliae*'dan kaynaklanan dava bir hayvanın zarara sebep olması veya bir kiremitin düşmesinde olduğu gibi uygulama alanı bulmayacaktır..."

¹⁰⁷ J. E. Spruit, "The Penal Conceptions of the Emperor Marcus Aurelius in Respect of Lunatics," *International Journal of Law and Psychiatry* 21, no. 4 (1998): 326; Cousin, *Des incapacités*, 43; Toohey, "Madness in the Digest," 456.

eorum, prout tibi levari vel onerari culpa eius videbitur, constitueris. Nam custodes furiosis non ad hoc solum adhibentur, ne quid perniciosius ipsi in se moliantur, sed ne aliis quoque exitio sint: quod si committatur, non immerito culpa eorum adscribendum est, qui neglegentiores in officio suo fuerint.

...Öte yandan, bu kişi dikkatli bir biçimde gözetim altında tutulmalı ve uygun görmek halinde zincire vurulmalıdır. Bu durum, cezalandırmayla ilgili bir husus olmaktan ziyade kendisinin ve çevresindekilerin güvenliği için gereklidir... Ancak mektubunuzdan, somut durum ve olayın işleniş bakımından onun, kendi evinde akranlarının gözetimi altında bulunduğu anlaşıldığından; bize göre, fiilin işleniş tarihinde gözetimle yükümlü olan kişileri çağırıp böylesine büyük bir ihmalin sebebinin araştırman ve ilgililerin ihmali için mazur gösterecek veya arttıracak bir şey bulman halinde buna göre karar vermen uygun olacaktır. Gözetmekle yükümlü olanlar, yalnızca akıl hastasının kendisine zarar vermesini engellemekle değil; aynı zamanda başkalarının da zarara uğramasının önüne geçmekle sorumlu oldukları için görevlerini yerine getirirken büyük ihmallerde bulunmaları halinde kusurları, sorumlu olmalarını gerektirecektir.

Akıl hastaları, her ne kadar haksız fiilden dolayı sorumlu olmasalar da bu yöndeki bir davranış sonucunda zarar gören konumuna düşebilirdi. Dolayısıyla haksız fiiller sonucunda akıl hastalarının da ilgili fiilden zarar görmeleri sebebiyle alacaklı konumuna gelmeleri ihtimal dâhilindedir¹⁰⁸. Son olarak bahsi geçen kişilerin, haksız fiilden sorumlu olmamalarının yanı sıra kamu suçu olarak bilinen suçları işlemeleri halinde de ceza almayacakları belirtilmelidir. Dolayısıyla akıl hastalarının, hastalığın etkisi altında bulundukları süre boyunca cezai ehliyetleri de bulunmamaktadır¹⁰⁹.

Dig. 1.18.14 (Macer libro 2 de iudiciis publicis) “Si tibi liquido compertum est Aelium Priscum in eo furore esse, ut continua mentis alienatione omni intellectu careat, nec subest ulla suspicio matrem ab eo simulatione dementiae occisam: potes de modo poenae eius dissimulare, cum satis furore ipso puniatur...”

¹⁰⁸ *Dig. 47.10.3.2 (Ulpianus libro 56 ad edictum) “Itaque pati quis iniuriam, etiamsi non sentiat, potest, facere nemo, nisi qui scit se iniuriam facere, etiamsi nesciat cui faciat.”*
: “Dolayısıyla, bir kimse, farkına varmadan zarara uğrayabilir, fakat kime karşı yapıldığını bile bilmeden, yaptığı şeyin farkında olmayanlar, zarar veremez.”

¹⁰⁹ Spruit, “Penal Conceptions,” 326.

Eğer gerçekten *Aelius Priscus*'un kalıcı şekilde aklî melekelerini kaybettiğini (*continua mentis alienatione*)¹¹⁰, tüm zihinsel yetilerinin eksik olduğunu (*omni intellectu careat*) ve annesini öldürdüğünde herhangi bir şüpheye mahal vermeyecek şekilde deli taklidi yapmadığını tespit ettiysen, zaten akıl hastası olması sebebiyle yeterince ceza çektiği için verilmesi gereken cezayı dikkate almayabilirsin¹¹¹...

4. Haksız Fiil Benzerlerinden Doğan Borç İlişkileri Bakımından

Iustinianus Dönemi'nde ayrı bir borç kaynağı olarak ele alınan haksız fiil benzerlerinde (*quasi delictum*), ortada haksız fiil mevcut olmadığı halde, haksız fiile benzer borçlara neden olan olaylar söz konusudur¹¹². *Praetor*'lar haksız fiil için aranan tüm unsurların bulunmadığı bu gibi durumlarda, yalnızca zarar veya zarar tehlikesi sebebiyle bir kimseye karşı dava açılabilmesine karar vermiştir¹¹³. Bu şekilde, bir haksız fiil, doğrudan ilgili kimse tarafından işlenmesi bile bu kişinin, zarar veya zarar tehlikesine dayanılarak sorumlu tutulabileceği prensibi benimsenmiştir. Hâkimin davaya bakarken tarafsız davranmaması veya usulsüzlükler yapması, bir binadan atılan ya da dökülen şeylerden dolayı yoldan geçenlerin zarara uğraması, yoldan geçen kimselere zarar verebilecek biçimde binaya bir şey asılması ya da konulması ve gemiciler (*nautae*), hancılar (*caupones*) ile ahırcıların (*stabularios*) yanında çalışan kişiler tarafından yolculara karşı *furtum* veya *damnum iniura datum* işlenmesi hallerinde haksız fiil benzeri bir borcun doğacağı kabul edilmiştir¹¹⁴.

¹¹⁰ Hukuki metinlerde daha çok bir malın mülkiyetinin veya zilyetliğinin bir kişiden bir başkasına devrini ifade etmek amacıyla kullanılan *alienatio* terimi, metaforik bir şekilde zihinsel yeteneklerin devredilmesi bir diğer ifadeyle aklî melekelerin yitirilmesi ve olayların mantıksal yönünü kavrama yetisinin kaybedilmesini belirtmek amacıyla da kullanılmıştır. Bkz. Nathan Rotenstreich, "On the Ecstatic Sources of the Concept of Alienation," *The Review of Metaphysics* 16, no. 3 (1963): 550-551.

¹¹¹ Benzer olarak bkz. *Dig. 48.8.12 (Modestinus libro 8 regularum)* "*Infans vel furiosus si hominem occiderint, lege Cornelia non tenentur...*" : "Eğer bir küçük ya da akıl hastası cinayet işlerse, *Lex Cornelia* hükümleri onlara uygulanmaz..."

¹¹² Özlem Söğütü Erişgin, *Haksız Fiil Benzerleri (Quasi Delicta)*, (Ankara: İmaj Yayınevi, 2002), 35; Ayiter ve Koschaker, *Roma Hukukunun Ana Hatları*, 273; Buckland, *Text-Book*, 407.

¹¹³ Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, 323; Erdoğan, *Borçlar Hukuku*, 147; Rado, *Borçlar Hukuku*, 158-159.

¹¹⁴ Rado, *Borçlar Hukuku*, 158-159.

Haksız fiil benzerlerinin hukuki niteliği açısından çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Doktrinde bazı yazarlar tarafından, haksız fiil benzerlerinin bir ihmâl sorumluluğu olduğu belirtilmiş olmakla birlikte, bunların; başkası için sorumluluk, garanti sorumluluğu veya kusursuz sorumluluk hallerinden olduğu da ileri sürülmüştür¹¹⁵. Lâkin her ne kadar tüm bu varsayımlar, Post Klasik Hukuk Dönemi ve öncesindeki uygulamalar açısından ihtimal dâhilinde olsa da *Iustinianus* Döneminde, Doğu Roma Hukuk öğretisinin de etkisiyle haksız fiil benzerlerinin, kusur (*culpa*) temel alınarak ele alındığı açık bir biçimde görülmektedir¹¹⁶.

Şüphesiz, *Iustinianus* Dönemi'nde haksız fiil benzerleri açısından kusur şartı arandığı için akıl hastalarının bu gibi hallerden dolayı borçlu olabilmeleri mümkün değildir¹¹⁷. Ancak bahsi geçen dönemin öncesindeki uygulamalar açısından bazı belirsizlikler bulunmaktadır. Öncelikle akıl hastalarının, hâkim olarak seçilebilmeleri söz konusu olmadığı için bu haksız fiil benzerinden dolayı bahsi geçen kimselerin, herhangi bir dönemde sorumluluğun doğmasının olasılık dışı olduğu ifade edilmelidir¹¹⁸. Diğer haksız fiil benzerleri bakımından ise ilgili düzenlemelerin, kamu güvenliğini sağlama fonksiyonunu hâiz olmasına rağmen kanaatimizce, akıl hastalarının; ev halkını denetlemesi, güvenliği sağlayabilmek için gerekli tedbirleri alması veya yardımcı kişilerin seçiminde gerekli özeni göstermesi mümkün olmadığı için *Iustinianus* Dönemi öncesinde de haksız fiil benzerlerinden sorumlu olmaktan muaf tutulmuş olmaları muhtemeldir. Öte yandan, akıl hastasına atanan kayyımın, ihmali bulunması halinde bizzat sorumluluğunun doğacağı

¹¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Söğütü Erişgin, *Haksız Fiil Benzerleri*, 125-126 vd; Eric Descheemaeker, "Obligations quasi ex delicto and Strict Liability in Roman Law," *The Journal of Legal History* 31, no. 1 (2010): 7-8 vd; Buckland, *Text-Book*, 594.

¹¹⁶ Söğütü Erişgin, *Haksız Fiil Benzerleri*, 144; Cousin, *Des incapacités*, 43; Descheemaeker, "Obligations quasi ex delicto," 18. Ayrıca bkz. *Dig.* 9.3.1.4 (*Ulpianus libro 23 ad edictum*) "*Haec in factum actio in eum datur, qui inhabitat, cum quid deiceretur vel effunderetur, non in dominum aedium: culpa enim penes eum est...*" : "Bu *in factum* dava, evin malikine karşı değil, şeyin atıldığı veya döküldüğü yerde oturana karşı verilmektedir. Zira kusur (*culpa*) ona aittir..." ; *Dig.* 44.7.5.6 (*Gaius libro 3 aureorum*) "...cum enim neque ex contractu sit adversus eum constituta haec actio et aliquatenus culpa reus est, quod opera malorum hominum uteretur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur." : "...Bu dava herhangi bir sözleşmeye dayanarak açılmayacağından ve davalı, kötüniyetli kişilerin hizmetlerinden yararlanmak ile bir ölçüde kusurlu olduğu için haksız fiil benzerinden sorumlu olduğu kabul edilir."

¹¹⁷ Cousin, *Des incapacités*, 43.

¹¹⁸ Söğütü Erişgin, *Haksız Fiil Benzerleri*, 39; Gazmuri, "Mentally Ill," 96.

kabul edilmiş olabilir. Yine de bu yönde elimize ulaşan birinci dereceden bir kaynak bulunmadığı için bu görüşlere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Akıl hastalarının, haksız fiil benzerlerinden dolayı alacaklı olabilecekleri konusunda ise herhangi bir şüphe yoktur. Söz gelimi, sokakta yürüyen bir akıl hastası üzerine çöp atılması sonucunda kişinin zarar görmesi veya gemide yolculuk edildiği bir esnada eşyalarının çalınmasında olduğu gibi onların da zarar gören sıfatıyla alacaklı konumuna gelmesi söz konusu olabilir¹¹⁹.

C. Eşya Hukuku Açısından

Son olarak, akıl hastalığına yakalanılmasının, günümüz anlamında eşya hukuku alanı açısından da çeşitli etkileri bulunmaktadır. Bu etkilerin en önemli yansımalarından biri zilyetlik ve mülkiyetin kazanılması hususunda karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere, Roma Hukuku'nda bir kimsenin herhangi bir malın zilyetliğine sahip olabilmesi için mal üzerinde fiili egemenliğe (*corpus*) ve zilyet olma iradesine (*animus*) sahip olması gerekmektedir¹²⁰. Akıl hastaları ise sağlıklı bir biçimde irade oluşturamadıkları bir başka deyişle belirli bir niyete yönelik bağımsız düşünce geliştiremedikleri için hastalıkları süresince bizzat zilyetlik elde edemezler¹²¹. Bu noktada, akıl hastalarının bir malı fiilen elde tutması, uykuda olan kişilerin eline bir eşya tutuşturulması ile aynı nitelikte görülmüştür¹²².

¹¹⁹ Cousin, *Des incapacités*, 43-44.

¹²⁰ Belgin Erdoğan, *Roma Eşya Hukuku* (İstanbul: Der Yayınları, 2018), 22-23; Özcan Karadeniz Çelebican, *Roma Eşya Hukuku* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2015), 100-101; Oğuzoğlu, *Roma Hukuku*, 170; Berki, *Roma Hukuku*, 227; Söğütü, *Roma Özel Hukuku*, 639-640; Di Marzo, *Roma Hukuku*, 296; Ayiter ve Koschaker, *Roma Hukukunun Ana Hatları*, 122-123.

¹²¹ Cousin, *Des incapacités*, 35. Kişinin, çeşitli mallara zilyet olduğu bir dönemde akıl hastalığına yakalanması halinde ise hâlihazırda elinde bulundurduğu eşyalar üzerinde zilyet olma niyetinden vazgeçtiği bir diğer ifadeyle bu mallar üzerinde zilyetliğin kesileceğinden bahsetmek söz konusu değildir. Nitekim sonradan ortaya çıkan akıl hastalığı, geçmişteki işlemleri etkilememekte, kişinin zilyet olma niyeti de hastalıkla birlikte ortadan kalkmamakta yalnızca bir nevi uykuya dalmaktadır. Dolayısıyla akıl hastaları da hastalık süresi boyunca mevcut malvarlıklarına zilyet kalmaya devam etmektedir. Bkz. *Dig.* 41.2. 27 (*Proculus libro 5 epistularum*) “*Si is, qui animo possessionem saltus retineret, furere coepisset, non potest, dum fureret, eius saltus possessionem amittere, quia furiosus non potest desinere animo possidere.*” : “Bir otlak arazinin zilyetliğini elinde bulunduran kişi, akıl hastalığına yakalanırsa bu durumda kaldığı süre boyunca zilyetliği kesilmez; zira akıl hastası, sahip olma niyetini kaybetmez.”

¹²² Toohey, “Madness in the Digest,” 450; Trenchard-Smith, “Insanity,” 2-3.

Dig. 41.2.1.3 (Paulus libro 54 ad edictum) “Furiosus, et pupillus sine tutoris auctoritate, non potest incipere possidere, quia affectionem tenendi non habent, licet maxime corpore suo rem contingant, sicuti si quis dormienti aliquid in manu ponat...”

Bir akıl hastası veya vasisinin *auctoritas*’ı olmadan hareket eden küçük, zilyetliği elde edemez; zira uykuda olan bir kişinin eline bir şey tutuşturulmasında olduğu gibi bu kişiler her ne kadar bir malı fiziki olarak ellerinde bulundursalar da temas ettikleri nesneyi elde etmek yönünde niyetleri mevcut değildir...

Zilyetliğin elde edilmesi çoğu durumda mülkiyetin kazanılmasının da ön şartı olduğu için akıl hastalarının tek başlarına bir malın mülkiyetini elde etmesi de kural olarak mümkün olamaz. Öte yandan, akıl hastalarının gerek devralan gerekse de devreden taraf olarak mülkiyeti devir işlemlerini gerçekleştirmelerine de izin verilmemiştir. Nitekim kural olarak akıl hastasının malvarlığı açısından ilgili devir işlemlerini yalnızca kendilerine tayin edilen *curator*’lar yapabilmektedir. Bu noktada, kanuni kayımlara (*curator legitimi*), *mancipatio* ve *in iure cessio* gibi *Ius Civile*’nin şekle dayalı mülkiyeti devir işlemlerini yapabilme yetkisi de tanınmıştır¹²³.

Roma Hukuku’nda her ne kadar akıl hastalığına yakalanan kişilerin bizzat mülk iktisap edemeyecekleri kuralı geçerli olsa da bu kurala önemli bir istisna getirilmiştir. Buna göre, mülkiyetin kazanılmasında irade ve fiili egemenliğin elde edilmesinin gerekmediği durumlarda söz konusu kimselere de hukuk gereğince (*ipso iure*) mülkiyeti kazanabilme imkânı tanınmıştır¹²⁴.

¹²³ Girard, *Droit romain*, 229; Buckland, *Text-Book*, 170; Javier Rodriguez Diez, *Potestas alienandi, Transfer of ownership by a non-owner from Roman law to the DCFR* (Oisterwijk: WLP, 2016), 253. Ayrıca bkz. *Gai. Ins. 2.64 “Ex diuerso agnatus furiosi curator rem furiosi alienare potest ex lege XII tabularum...”* : “Diğer taraftan, akıl hastasının kayyımı olan *agnatio* hısımları, XII Levha Kanunu gereğince bahsi geçen kişilerin mallarını devredebilir...” ; *Dig. 47.2.57.4. (Iulianus libro 22 digestorum) “...Sed et circa curatorem furiosi eadem dicenda sunt, qui adeo personam domini sustinet, ut etiam tradendo rem furiosi alienare existimetur...”* : “Aynı şeyi, akıl hastasına tayin edilen kayyım için de söylemek gerekir. Gerçekten de kendisi bir ölçüde malik kabul edildiği için akıl hastasına ait olan malları devretmesi uygun görülmüştür...”

¹²⁴ *Ius. Ins. 3.1.3 “Sui autem etiam ignorantes fiunt heredes et, licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus acquiritur nobis, ex his causis et furiosis acquiri potest. et statim morte parentis quasi continuatur dominium: et ideo nec tutoris auctoritate opus est in pupillis, cum etiam ignorantibus acquiritur suis*

Bu durumların başında, mirasın iktisabı gelmekle birlikte eşya hukuku açısından *accessio* ve semere iktisabı yoluyla da akıl hastaları bir malın mülkiyetini bizzat kazanabilir¹²⁵. *Accessio* yoluyla mülkiyetin iktisap edilmesinde, bir kişi yalnızca asıl malın maliki olması sebebiyle o mal ile birleşen veya kaynaşan malların mülkiyetini kazanmaktadır¹²⁶. Bu durumda birleşen ya da kaynaşan malın mülkiyeti, asıl mala sahip olan akıl hastası açısından doğrudan doğruya kazanılmaktadır. Mülkiyetin kazanılması için irade veya fiili egemenlik kurulmasının gerekli olmadığı bir diğer durum da malik olan kişinin semere iktisabıdır. Nitekim malik veya kendisini malik sanan iyiniyetli zilyede, semereler üzerinde ayrıca zilyetlik kurmaksızın hukukten mülkiyet hakkı tanınmıştır. Bu halde de akıl hastalığına yakalanan bir kişinin akıl hastalığı süresi boyunca semerelerin mülkiyetini bizzat kazanmaya devam edeceğini ileri sürmek mümkündür¹²⁷.

Usucapio ile mülkiyetin kazanılması ise öncelikle zilyetliğin elde edilmesine bağlıdır¹²⁸. Bu bağlamda akıl hastalarında, eşyayı kendi mülküymüş gibi elde bulundurma iradesi (*animus rem sibi habendi*) mevcut olmadığı için zilyetlik kazanılamayacağından, bu kişiler açısından bizzat *usucapio* ile mülkiyet iktisap edilemez¹²⁹. Fakat kişinin, akıl hastalığı geçirmeden önce bir mala zilyet olup kazandırıcı zamanaşımı süresini başlatması halinde süreler, hastalığın meydana gelmesiyle birlikte kesilmez.

heredibus hereditas: nec curatoris consensu acquiritur furioso, sed ipso iure.” : “*Sui heredes*’ler, durumdan haberleri dahi olmadan, nitekim akıl hastası olsalar da mirasçı olabilirler. Çünkü haberimiz olmadan iktisapta bulunmamızı sağlayan sebepler, akıl hastalarının durumlarında da aynen geçerlidir. Üstelik baba vefat ettikten sonra mülkiyet âdeta devam edeceğinden bir diğer ifadeyle *sui heredes*’ler haberleri bile olmadan mirası iktisap ettiklerinden ne vesayet altındaki kişilere *auctoritas* verilmesine ne de kayyımların akıl hastalarına *consensus* vermesine gerek vardır. Zira bu kişiler *ipso iure* mirasçı olurlar.”

¹²⁵ Cousin, *Des incapacités*, 37.

¹²⁶ Karadeniz Çelebican, *Eşya Hukuku*, 149.

¹²⁷ Benzer yönde bkz. Cousin, *Des incapacités*, 37-38.

¹²⁸ Ahmet Nadi Günel, “Roma Hukukunda Kazandırıcı Zamanaşımı ile Mülkiyetin İktisabının Yeri ve Önemi,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 47, 1-4 (1998): 134.

¹²⁹ Ibid, 36. Ancak akıl hastaları, *peculium* verilen aile evlatları veya köleler aracılığıyla *usucapio* yoluyla da bir malın mülkiyetini kazanabilir. Bkz. *Dig. 41.3.28 (Pomponius libro 17 ad Sabinum)* “*Si servo furiosi vel infantis res tradita sit, usu per eum eas personas capere posse constat.*” : “Bir akıl hastası ya da çocuğa ait bir köleye mal teslim edildiyse, bu kişiler köle aracılığıyla ilgili eşyayı *usucapio* ile kazanabilir.”

İlgili ihtimalde akıl hastasına, süreyi bizzat tamamlayarak malı, hakkaniyet gereğince iktisap edebilmesine izin verilmiştir¹³⁰.

Öte yandan, bizzat akıl hastasından mal satın alan kişi, satış sözleşmesi geçerli olmadığı için *usucapio* ile malın mülkiyetini kazanamaz. Nitekim alım satım sözleşmesinin geçersiz olması, *usucapio* ile mülkiyet iktisabı için aranan şartlardan biri olan hukuki sebep (*iusta causa*) unsurunun somut olayda mevcut olmadığı anlamına gelmektedir¹³¹. Ancak Klasik Hukuk Dönemi'nden itibaren bazı istisnai durumlarda mülkiyeti iktisap etmesi söz konusu olan kişinin aslında var olmayan fakat var olduğuna iyiniyetle inandığı bir sebebe (*causa putativa*) dayanarak bir malın mülkiyetini kazanabileceği fikri ortaya çıkmıştır. Konumuz açısından önem arz eden bu istisnai hallerden biri de gerçekte akıl hastası olan bir kişiden, onu sağlıklı bir birey zannederek mal satın alan tarafa tanınmıştır. Bu şekilde alıcının, *usucapio*'nun diğer koşullarını da sağlaması halinde akıl hastasından devraldığı malın mülkiyetini kazanabileceği kabul edilmiştir¹³².

Dig. 41.4.2.16 (Paulus libro 54 ad edictum) "Si a furioso, quem putem sane mentis, emero, constitit usucapere utilitatis causa me posse, quamvis nulla esset emptio et ideo neque de evictione actio nascitur mihi nec publiciana competit nec accessio possessionis."

Sağlıklı olduğunu düşündüğüm akıl hastasından bir mal satın alırsam her ne kadar satış sözleşmesi geçersiz olsa da *utilitatis causa*'ya dayanarak *usucapio* yoluyla malın mülkiyetini iktisap edebileceğim kararlaştırılmıştır. Fakat bu durumda gerek *actio Publiciana*'dan gerek zapta karşı korumalardan gerekse de önceki zilyetlerin sürelerinden yararlanamam¹³³.

Son olarak belirtirmelidir ki *causa putativa*'ya dayanarak *usucapio* ile bir mal iktisap edilebilmesi yapılan hatanın bağışlanabilir bir maddi hata

¹³⁰ *Dig. 41.3.44.6 (Papinianus libro 23 quaestionum) "Eum, qui postea quam usucapere coepit in furem incidit, utilitate suadente relictum est..."* : "Usucapio süresini başlatan bir kişi daha sonra akıl hastalığına yakalansa bile kalan sürenin tamamlanmasından yararlanabilir..."

¹³¹ Günel, "Kazandırıcı Zamanaşımı," 133; Karadeniz Çelebican, *Eşya Hukuku*, 190.

¹³² Ayiter ve Koschaker, *Roma Hukukunun Ana Hatları*, 155; Erdoğan, *Eşya Hukuku*, 80; Karadeniz Çelebican, *Eşya Hukuku*, 193.

¹³³ Benzer bir metin için bkz. *Dig. 41.3.13.1 (Paulus libro 5 ad Plautium) "Eum, qui a furioso bona fide emit, usucapere posse responsum est."* : "Akıl hastasından iyiniyetle bir mal alan kişinin *usucapio* ile malı iktisap edebileceği kararlaştırılmıştır."

olmasına bağlıdır. Hukuki hatada bulunanların ise *usucapio*'dan istifade edebilmeleri söz konusu değildir. Dolayısıyla kendisiyle işlem yaptığı kişinin akıl hastası olduğunu bilen ancak bu kişinin yine de geçerli bir sözleşme yapabileceğine inanan tarafın hatası dikkate alınmayacaktır¹³⁴.

SONUÇ

Akıl hastalıkları, kişinin, dış dünyayı algılayış kapasitesini etkileyen, makul surette hareket edebilme iktidarını bozan ve ayırt etme gücünü tamamen ortadan kaldıran veya önemli derecede eksiltten geçici ya da kalıcı mental rahatsızlıklardır. Günümüzde akıl hastalıklarının; şizofreni, manik atak, kleptomani, mental retardasyon, nevrotik bozukluk, paranoya, borderline gibi farklı çeşitlerinin bulunduğu kabul edilmiş; ayrıca bu rahatsızlıkların unsur ve özellikleri açısından sistematik bir tasnifleme yapılmıştır. Öte yandan, modern hukuklar bakımından da akıl hastalığı ve akıl zayıflığı farklı kavramlar olarak ele alınmıştır. Ancak Romalılar açısından, bahsi geçen kavramsal farklılıklar bilinmediği gibi akıl hastaları ile akıl zayıfları arasında da bir fark görülmemiştir. Bu noktada Roma Hukuku açısından önem arz eden yegâne husus, fiilin, ayırt etme gücünün bulunduğu bir zamanda işlenip işlenmediğidir. Bu husustan hareketle Post Klasik Hukuk Dönemi'nden itibaren akli melekeleri zaman zaman geri gelebilen ve bu imkâna hiç sahip olmayan kişiler bakımından kavramsal bir farklılaşma ortaya çıkmış ve *furiosus*, *dementia*, *mente captus* gibi kelimelere farklı anlamlar yüklenmeye başlanmıştır. Ancak her ne kadar Roma'nın son dönemlerinde kavramsal açıdan farklılaşmalar ortaya çıksa da tâbi olunan hukuki sonuçlar açısından bu ayrımların herhangi bir önemi yoktur. Bunun yanı sıra *Corpus Iuris Civilis* külliyyatında dahi bu kavramları tam anlamıyla birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Roma Hukuku'nda akıl hastalarına, hukuki ve ticari işlerini düzenlemek, malvarlığını yönetmek, kişinin sağlığını korumak ve davalarda bizzat temsil etmek üzere kayyım (*curator furiosi*) tayin edilmesi gerektiğine karar verilmiştir. XII Levha Kanunu ile birlikte *potestas* altında olmayan akıl hastalarının, hastalık belirtilerinin görülmesiyle birlikte fiil ehliyetlerinin kısıtlandığı ve ilgili semptomların görülmesi üzerine en yakın *agnatio* hısımlarının otomatik olarak kayyımlık görevine geleceği kabul edilmiştir. Ancak yalnızca bu hükümden yola çıkarak, Roma Hukuku'nun her döneminde akıl hastalarının, bir hacir kararına lüzum olmaksızın doğrudan doğruya fiil ehliyetlerinin kısıtlı olduğu sonucunun çıkarılmaması gerekir.

¹³⁴ Karadeniz Çelebican, *Eşya Hukuku*, 193.

Nitekim bu durum, sadece Eski Hukuk Dönemi ile Klasik Hukuk Dönemi açısından söz konusudur. Post Klasik Hukuk Dönemi'nden itibaren ise akıl hastalarına yalnızca resmi bir karar sonucunda kayyım tayin edilmesi uygun görülmüştür. Bu karar, akıl hastalığının da bir nevi resmi tespiti durumundadır. Semptomlar açısından ise belirli bir ölçü veya standart getirilmemiştir. Antik kaynaklardan, “normal” olarak kabul edilen davranış kalıplarının dışına çıkan, toplumsal açıdan kınanabilecek çeşitli fiillerin, yetkili makamlar tarafından akıl hastalığı olarak ele alınabildiği sonucuna varılmaktadır.

Akıl hastalarının fiil ehliyetinin kısıtlanmasının çeşitli hukuki sonuçları bulunmaktadır. Bu noktada özellikle belirtilmelidir ki fiil ehliyetinin kısıtlanması, kişinin hak ehliyetini etkilenmemekte ve *potestas*, *manus* veya *dominium* şeklinde tezahür eden hâkimiyet ilişkileri hastalık süresince de varlığını sürdürmektedir. Ancak aile hukuku açısından kişinin; evlenme veya boşanma serbestileri ile çocukları ve köleleri üzerindeki tasarruf imkânları kısıtlanmaktadır. Borçlar hukuku açısından ise, borç kaynaklarına göre bir ayırmda bulunmak gerekir. Akıl hastalarının işledikleri fiillerin anlam ve önemini kavrayamamaları sebebiyle iradeleri hükümsüz sayılmış ve hiçbir sözleşmeye borçlu ya da alacaklı olarak taraf olabilmelerine izin verilmemiştir. Ayrıca kendilerine kusur isnat edebilmenin mümkün olmaması sebebiyle işledikleri haksız fiillerden dolayı da borç altına girmelerine imkân sağlanmamıştır. Fakat haksız fiillerden dolayı, zarar gören sıfatıyla bu kişilerin alacaklı konumuna gelmeleri söz konusu olabilir. Haksız fiil benzerlerinde de akıl hastalarının alacaklı taraf olabileceği kabul edilmekle birlikte, borçlu olup olamayacakları hususu tartışmalıdır. Kanaatimizce, *Iustinianus* Dönemi açısından bu kimselerin, haksız fiil benzerleri sebebiyle borç altına giremeyecekleri açık olmakla birlikte, Klasik Hukuk Dönemi'nde de aynı durumun söz konusu olması muhtemeldir. Son borç kaynağı olan sözleşme benzerlerinin ise konumuz açısından özel bir önemi bulunmaktadır. Nitekim sözleşme benzerleri dolayısıyla akıl hastalarının alacaklı konumuna gelebilmesi ihtimal dâhilinde olsa da diğer borç kaynaklarından farklı olarak, bu ilişkiler sonucunda akıl hastalarının borç altına girmesi de mümkündür. Gerçekten de borç ilişkisinin kurulması açısından irade gerektirmeyen tesadüfî müşterek mülkiyet ve sebepsiz zenginleşme hükümlerince bizzat akıl hastalarının da borç altına girebileceği kabul edilmiştir. Son olarak, eşya hukuku açısından fiil ehliyetinin kısıtlanması, bu kimselerin hastalık süresi boyunca bir malın mülkiyet ve zilyetliğini bizzat kazanamaması sonucunu doğurmaktadır. Ancak *accessio* ve semere iktisabında olduğu gibi irade gerektirmeyen kazanımlarda bu temel prensibe istisna getirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Accarias, Calixte. *Précis de droit romain, Tome I*. Paris: Cotillon, 1874.
- Appleton, Charles. *Le fou et le prodigue, en droit romain*. Paris: E. Thorin&Fils, 1893.
- Aras, Bahattin. "Roma Hukukunda Evlenme ve Boşanma (Divortium)." *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 18, 2 (2010): 215–242.
- Audibert, Adrien. "Des deux formes d'aliénation mentale reconnues par le droit romain (furor et dementia)." *Nouvelle revue historique de droit français et étranger* 14 (1890): 846–890.
- Ayiter, Kudret ve Koschaker, Paul. *Modern Hususi Hukuka Giriş Olarak Roma Hukukunun Ana Hatları*. İzmir: Sevinç Matbaası, 1993.
- Ayiter, Kudret. *Roma Hukuku Dersleri: Aile Hukuku*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Bán, Katalin. "Madness in Seneca's Medea and Celsus's De Medicina." *Graeco-Latina Brunensia* 24, no. 1 (January 2019): 5–16.
- Berger, Adolf. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1968.
- Berki, Şakir. *Roma Hukuku*. Ankara: Nur Basımevi, 1949.
- Buckland, William Warwick. *A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian*. Cambridge: Cambridge University Press, 1921.
- Cook, W. G. H. "Mental Deficiency and the English Law of Contract." *Columbia Law Review* 21, no. 5 (1921): 424–441.
- Cousin, Albert. *Des incapacités résultant de la folie en droit romain et en droit français*. Paris: Alphonse Derenne, 1881.
- De Jong, Hylkje. "The development of Enrichment Liability: Byzantine Law in the Teachings of the Digest of Stephanus." *Fundamina* 16, no. 1 (2010): 29–39.
- Demangeat, Charles. *Cours élémentaire de droit romain, Tome 1*. Paris: Marescq aîné, 1866.
- Descheemaeker, Eric. "Obligations quasi ex delicto and Strict Liability in Roman Law." *The Journal of Legal History* 31, no. 1 (2010): 1–20.
- Di Marzo, Salvatore. *Roma Hukuku*. çev. Ziya Umur. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1959.
- Diez, Javier Rodriguez. *Potestas alienandi, Transfer of ownership by a non-owner from Roman law to the DCFR*. Oisterwijk: WLP, 2016.

- Du Plessis, Paul. *Borkowski's Textbook on Roman Law*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Dural, Mustafa. "Roma Hukukunda Akit Benzerleri." *İstanbul Hukuk Mecmuası* 33, 3-4 (1967): 257-272.
- Dysert, Anna. "Capturing Medical Tradition: Caelius Aurelianus' on Acute Diseases." *Hirundo* 5, no. 1 (2007): 161-173.
- Erdoğan, Belgin. *Roma Borçlar Hukuku Dersleri*. İstanbul: Der Yayınları, 2005. (*Borçlar Hukuku*).
- Erdoğan, Belgin. *Roma Eşya Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları, 2018. (*Eşya Hukuku*).
- Ernout, Alfred ve Meillet, Alfred. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: Klincksieck, 2001.
- Evans, Elizabeth Cornelia. "Roman Descriptions of Personal Appearance in History and Biography." *Harvard Studies in Classical Philology* 46 (1935): 43-84.
- Gardner, Jane F. *Being a Roman Citizen*. London: Routledge, 1993.
- Gazmuri Susana. "The Mentally Ill in Roman Society (Late Republic and Empire)." *ARGOS* 30 (2006): 87-102.
- Girard, Paul Frédéric. *Manuel élémentaire de droit romain*. Paris: Arthur-Rousseau, 1918.
- Gönenç, Fulya İlçin. "Roma Hukukunda Boşanma (Divortium)." *AÜEHFD* 7, 1-2 (2003): 645-654.
- Gümüş, Mustafa Alper. *Türk Medeni Hukukunda Kayyımlik*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2006.
- Günel, Ahmet Nadi. "Roma Hukukunda Kazandırıcı Zamanaşımı ile Mülkiyetin İktisabının Yeri ve Önemi." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 47, 1-4 (1998): 119-136.
- Güneş Ceylan Seldağ. *Roma Hukukunda Evlenme (Matrimonium)*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2010. (*Evlenme*).
- Güneş Ceylan, Seldağ. *Roma Hukukundan Günümüze Velayet-Vesayet Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2004. (*Velayet-Vesayet Hukuku*).
- Güneş Ceylan, Seldağ. "Roma Hukuku'nda Kayyımlik (Cura) Müessesesine Genel Bir Bakış." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 53, 1 (2004): 221-230. ("Kayyımlik").

- Hächler, Nikolas. "Galen's Observations on Diseases of the Soul and the Mind of Men." *Rosetta* 13 (2013): 53–72.
- Hilton, John. "Furor, dementia, rabies: Social displacement, madness and religion in the metamorphoses of Apuleius," *Acta Classica*, no. 3 (2009): 84–105.
- Hunter, William Alexander. *A Systematic and Historical Exposition of Roman Law in the Order of a Code*. London: William Maxwell&Son, 1803.
- Israelowich, Ido. "Physicians as Figures of Authority in the Roman Courts." *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte* 63, no. 4 (2014): 445–462.
- İpek, Nurcan. "Roma Hukukunda Hısımlık." *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21, 1 (2015): 167–204.
- İpek, Nurcan. "Roma Hukukunda Yardım Nafakası Yükümlülüğü." *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 19, 3 (2013): 277–290.
- Karadeniz Çelebican, Özcan. *Roma Eşya Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2015. (*Eşya Hukuku*).
- Karadeniz Çelebican, Özcan. *Roma Hukuku: Tarihi, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku, Hakların Korunması*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2019. (*Roma Hukuku*).
- Kaser, Max. *Roman Private Law*. çev. Rolf Dannenbring. Pretoria: Gutenberg Book Printers, 1984.
- King, Peter. "The *Cognitio* into Insanity." Doktora Tezi, University of North Carolina, 2000.
- Korkmaz, Fırat. "Roma Hukukunda Stipulatio." Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Leage, Richard ve Prichard, William. *Leage's Roman Private Law: Founded on the Institutes of Gaius and Justinian*. London: St. Martin's Press, 1961.
- May, Gaston. *Éléments de droit romain, à l'usage des étudiants des Facultés de droit*. Paris: Larose & Forcel, 1901.
- Maynz, Charles. *Cours de droit romain, précédé d'une introduction contenant l'histoire de la législation et des institutions politiques de Rome, Vol. I*. Paris: A. Durand & Pedone-Lauriel, 1891.
- Melville, Robert. *A Manual of the Principles of Roman Law Relating to Persons, Property, and Obligations with a Historical Introduction*. Edinburg: W Green&Son, 1921.

- Monier, Raymond. *Manuel élémentaire de droit romain, Tome I*. Paris: Domat Montchrestien, 1947.
- Mousourakis, George. *Fundamentals of Roman Private Law*. New York: Springer, 2012.
- Myers, Bob. "Drapetomania: Rebellion, Defiance and Free Black Insanity in the Antebellum United States." Doktora Tezi, University of California, 2014.
- Oğuzoğlu, Hüseyin Cahit. *Roma Hukuku*. Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1959.
- Paschall, Dorothy May. "The Vocabulary of Mental Aberration in Roman Comedy and Petronius." *Language* 15, no. 1 (1939): 4–88.
- Petit, Eugène. *Traité élémentaire de droit romain*. Paris: Arthur Rousseau, 1903.
- Rado, Türkan. *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2018.
- Renier, Ernest. "Observations sur la terminologie de l'aliénation mentale," *RIDA*, n°4 (1950): 429–455.
- Rosen, George. *Madness in Society: Chapters in the Historical Sociology of Mental Illness*. Chicago: University of Chicago Press, 1968.
- Rotenstreich, Nathan. "On the Ecstatic Sources of the Concept of Alienation" *The Review of Metaphysics* 16, no. 3 (1963): 550–555.
- Sachdev, Perminder. "Is It Time to Retire the Term "Dementia?." *J Neuropsychiatry Clin Neurosci* 12, no. 2 (2000): 276–279.
- Schulz, Fritz. *Classical Roman Law*. Oxford: Clarendon Press, 1951.
- Somer, Pervin. "Dar Anlamda Roma Aile Hukukunun Esasları." *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1, 2 (2002): 155–180.
- Söğütlü Erişgin, Özlem. *Haksız Fiil Benzerleri (Quasi Delicta)*. Ankara: İmaj Yayınevi, 2002.
- Söğütlü, Özlem. *Roma Özel Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020.
- Spruit, J. E. "The Penal Conceptions of the Emperor Marcus Aurelius in Respect of Lunatics." *International Journal of Law and Psychiatry* 21, no. 4 (1998): 315–333.
- Tahiroğlu, Bülent ve Erdoğan, Belgin. *Roma Hukuku Dersleri: Tarihi Giriş, Hukuk Tarihi, Genel Kavramlar, Usul Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları, 2018.
- Tahiroğlu, Bülent. *Roma Borçlar Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları, 2016.
- Toohy, Peter. "Madness in the Digest." *İçinde Mental Disorders in the Classical World*, ed. William Harris, 441–460. Leiden: Brill, 2013.

Trenchard-Smith, Margaret. “Insanity, Exculpation and Disempowerment in Byzantine Law.” İçinde *Madness in Medieval Law and Customs*, ed. Wendy J. Turner, 1–20. Leiden: Brill, 2010.

Umur, Ziya. *Roma Hukuku Ders Notları*. İstanbul: Beta Yayınevi, 1987. (*Ders Notları*).

Umur, Ziya. *Roma Hukuku Lügati*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1975. (*Lügat*).

Umur, Ziya. *Roma Hukuku: Tarihi Giriş – Kaynaklar – Umumi Mefhumlar – Hakların Himayesi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1974. (*Roma Hukuku*).

Üçer, Mehmet. *Roma Hukukuna Giriş*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021.

Yeşiller, Mehmet. “Roma Hukuku’nda Hükümsüzlük Halleri.” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15, 3 (2011): 77–94.

Yıldız, Sevil. “Roma Hukukunda Evlenme Engelleri.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 69, 2 (2020): 879–914.

Latince Metin ve Tercümelerde Kullanılan Kaynaklar

Gaius. *Institutes of Roman Law*. çev. Edward Poste. Oxford: Clarendon Press, 1904.

Gaius. *Institutes*. çev. Julien Reinach. Paris: Les Belles Lettres, 1965.

Gaius. *Institutiones (Borçlar Kısım)*. çev. Türkan Rado. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1953.

Mommsen, Theodor ve Krueger, Paul edr. *Digesta Iustiniani Augusti*, vol. I-II. Berlin: Weidmann, 1870.

Umur, Ziya. ed. ve çev. *Iustinianus Institutiones*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1968.

Watson, Alan. ed. ve çev. *Digesta Iustiniani, Vol. 1-4*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998.

“Le Portail Numérique de l’Histoire du Droit,” Corpus Iuris Civilis, Erişim Tarihi 05.07.2023, http://www.histoiredudroit.fr/corpus_iuris_civilis.html.

“The Roman Law Library,” Iustinianus Project, Erişim Tarihi 07.07.2023, <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>.

“Justinian Institutes,” Ames Foundation, Erişim Tarihi 07.07.2023, <https://amesfoundation.law.harvard.edu/digital/CJCiv/JInst.pdf>.

“Classical Latin Texts,” The Packard Humanities Institute, Erişim Tarihi 07.07.2023, <https://latin.packhum.org/>.